A Fővárosi Lapok a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtáráról

SZŐNYI ÉVA

A magyar sajtótörténet mai napig egyetlen szépirodalmi napilapja – a *Fővárosi Lapok* – megjelenésének négy évtizede lényegében a dualizmus időszakának első, időben hosszabb periódusára esik. A lapot 1864-ben, a kiegyezést mintegy három évvel megelőző dátummal alapította Tóth Kálmán és Emich Gusztáv mint kiadó, s 1903-ban, többszöri szerkesztőváltozás után szűnt meg véglegesen. De az alapítás előzményeit, a szellemi fogantatás pillanatait korábban, az 1848-as időkben kereshetjük. E gondolatokról Vadnay Károly, a lapnak leghosszabb időn át tényleges szerkesztője 1893-ban, hivatalától búcsúzóban így vall: "A Fővárosi Lapok szerkesztőségének, bármennyi kövesse is egymást, sohasem lesz szabad elfelejtenie Nagy Ignácot, kinek agyában először született meg az a merész gondolat, hogy ami nincs és nem is volt nálunk nagyobb és műveltebb nemzeteknek sem: nekünk szépirodalmi napi lapunk legyen! ... Hisz mi volt akkor az irodalom a mi fővárosunkban? ... Vörösmarty bujdosik, Petőfiről nem tudni hol jár, Jósika Miklós külföldön, Jókai a Bükk vadonában, Arany János visszakerült Nagy-Szalonta aggodalmas csendjébe, Bajza József lelke elkomorodott, Czuczor Gergely a Riadóért rablláncon, Tompa Mihály a kassai hadbíróság elé hurcolva" ...[1] Ebben a szomorú helyzetben indította meg Nagy Ignác 1849. december elsején a *Hölgyfutár* című lapot, névválasztásával is a francia *Damen Courir*-ra emlékeztetve. Első számában Petőfi *Őszi éj* című versével igazodott a kor hangulatához. Szerkesztője Nagy Ignác után Berecz Károly, s pár év múlva Tóth Kálmán lett, majd 1854-ben Vadnay Károly is a laphoz került, amelynek belső munkatársává 1855. január elsején, a *Pester Lloyd* első számának megjelenésekor léptették elő. Később a hírlapbélyeg olyan terhet jelentett a *Hölgyfutár*nak, hogy csak minden második nap jelenhetett meg. Ekkor Tóth Kálmán és Vadnay már gondoltak rá, hogy új névvel, amely a férfi olvasót sem zárja ki, új lapot indíthatnának. Így indult a *Fővárosi Lapok* 1864. január 2-án, első számába verset Tompa Mihály, novellát Pálffy Albert és tárcát Falk Miksa írt. Ebben az időben, a kiegyezést érlelő közhangulatban sajátos jelentősége volt az *Irodalmi napi közlöny*nek, amely nyíltan nélkülözött minden politikát, annál nagyobb teret adva a nemzeti kultúrán keresztül a hazafias érzéseknek. A lapalapítás nagy port nem vert fel, az akkor már közkedvelt és befolyásos nagy napilapok közül sem a *Pesti Napló*, sem a *Vasárnapi Újság* nem tett róla említést. Az olvasóközönség viszont annál inkább kitüntette pártolásával, amint ez a későbbiek visszaemlékezéseként, 1896-ban az *Ország–Világ* hasábjain kitűnik, az *Egy franczia újság – magyarul* című cikkből: "... a szépirodalom felé a legnagyobb kedvvel és érdeklődéssel fordult a magyar közönség. Nagyon pártolta a szabadságharcz után az első szépirodalmi lapot, a Hölgyfutárt és mikor

1 *Fővárosi Lapok* 1893. 60.p.

kedves poétája, Tóth Kálmán 1864-ben ... megindította a Fővárosi Lapokat, sietett azt is kitüntetni teljes rokonszenvével. A Fővárosi Lapok még akkor apró terjedelmű volt, de azok az elsőrangú irodalmi nevek, a melyek megfordultak hasábjain, mindjárt az első időkben, nagy tekintélyhez juttatták."[2]

A lap felépítése is különbözött a többi napilapétól; az első helyen legtöbbször vers állt, ezt követte a beszély, vagyis elbeszélés, novella a kortárs, sok esetben kezdő írók tollából, többnyire folytatásokban. Utána külföldi elbeszélések fordításai, majd a tárca, amely a *Fővárosi Lapok* műfaji újdonsága, Deák Farkas írta 1864 márciusában az első *Akadémiai levelek*et. Az utolsó oldalt, később több oldalt is a *Bécsi hírek*, *Fővárosi hírek*, *Vidéki hírek* és *Rövid hírek* színes egyvelege töltötte ki, amelyek az irodalmi, tudományos és az általánosságban vett kulturális élet minden lényeges mozzanatát hírül adták. (Természetesen találhatunk itt udvari szenzációktól a bűnözésig, a társasági csemegén keresztül a legkülönfélébbeket is, de semmi esetre sem olyan formában, amint azt Horváth Zoltán a dualizmus sajtójának utolsó évtizedeiről állítja,[3] s az effajta közléseknek a mennyisége is elenyésző a korszak valóban kulturális szenzációi mellett.) Pár hirdetést is közölt az újság az utolsó lap alsó harmadában, de minden nap megtalálhatjuk a Nemzeti Színház műsorát is. E program ismeretében nem meglepő, hogy a *Fővárosi Lapok* fennállásának csaknem 40 éve alatt a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárára és a nemzeti könyvkultúrára vonatkozó tárcák és kisebb-nagyobb közlemények, híradások száma meghaladja a 700-at, ami évi átlagban is legalább 17 híradást jelent, természetesen igazodva a nagyobb eseményekhez, amikor is – mint majd kitűnik – eléri az évi 40–50 híradást. E számok sok mindennel magyarázhatók, legkézenfekvőbben azzal, hogy a Nemzeti Múzeum és Széchényi Könyvtára hazafias adományok és alapítások sokasága, de maga az európai szellemi élethez való felzárkózás is nemzeti ügy volt. A nemzet története, intézményeinek sorsa és sajtójának alakulása semmiképp sem lehetnek egymástól függetlenek. A kiegyezést követő alkotmányosság és liberális kor kedvezett a nemzeti könyvtárügynek éppúgy, mint a Múzeumnak, a szellemi áramlatok ismét szabad utat kaptak. Történetszemléletében a század eleji nemzeti romantikát kezdte a pozitivizmus felváltani – Magyarországon a pozitivisták elveiről már 1839-ben találunk utalást,[4] az 1860-as évek második felében pedig Buckle, Lecky és Mill csaknem valamennyi művét magyarra fordították, s a Magyar Tudományos Akadémia pedig Millt, Renaut, valamint Taine-t tagjai sorába választotta,[5] jelezve a tudományos gondolkodás szimpatizálását a francia és angol pozitivizmus jelesebb képviselőivel. Ez a gyakorlatban csak oly mértékben hatott, hogy a nemzeti érzés megtartásával előtérbe került a számszerűség objektív valósága, a felmérések, statisztikák készítése éppen úgy, mint ezeknek a nagyközönség elé tárása. A kulturális életben ez a nagy hazafias megmozdulások, alapítások és adományok igen pontos számadatainak összegyűjtésében nyilvánul meg, s mindez visszatükröződik a sajtóban, annak az idő szerinti egyik legreprezentatívabb képviselőjének, a *Fővárosi Lapok* hasábjain is.

Szerencsésnek mondható az a körülmény, hogy a Fővárosi Lapok korszakai – az alapítástól a kiegyezésig, a huszonöt évig tartó Vadnay-korszak, majd pedig 1893-tól a változások időszaka – a Széchényi Könyvtár gyarapodásával szinte párhuzamosan ívelnek fölfelé, legalábbis 1896-ig. A század utolsó éveiben ez újságot a válság tünetei jellemzik, s 1903-as megszűnéséig egyre kevesebb jót mondhatunk el róla. De a felfutás két és fél, három évtizedében mindenképpen hű tükre a könyvtárügy fejlődésének. A *Fővárosi Lapok* az első négy évben mindössze négylapos terjedelemben jelent meg, az oldalszámok

2 *Ország–Világ* 1896. 13. sz. 194–196. p.

3 Horváth Zoltán: *A magyar sajtó a dualizmus utolsó évtizedeiben.* = *Irodalomtörténet 1961.* 17–41. p.

4 Szontágh Gusztáv: *Saint-Simon legjelesebb tanítványa.* Bp. 1839. 253 p.

5 R. Várkonyi Ágnes: *A pozitivista történetszemlélet a magyar történetírásban II.* Bp. 1973. 217 p.

növekedése a 68 utáni időszakra esik, amikor már Vadnay Károly a főszerkesztő, és egységes stílust alakít ki a mindjobban megerősödő napilap hasábjain, egészen 1893-ig. A lapot ez után a szerkesztőváltozások legalább annyira megviselik, mint a korszerű profil keresése, s a kolportázsjog hatása, amikor az utca emberének igényeit igyekszik a sajtó kielégíteni. Hanyatlásának okai nyilván nem csak a szerkesztők kevésbé rátermettségével magyarázhatók, a századfordulót követő időszak már a nagy újságbirodalmak, lapkonszernek élet-halál harcának színtere, ahol aligha élhetett tovább e szépirodalmi, kulturális napilap. Az 1890-es évek közepétől a kulturális hírek száma, különösen a Múzeumi könyvtárat érintőeké feltűnően megcsappan, igaz a könyvtárügy ünnepnapjai, jelentősebb eseményei és látványos eredményei is az 1870-es, 80-as évekre tehetőek. Ha a *Fővárosi Lapok* valamennyi, a Széchényi Könyvtárral kapcsolatos közlésének háttéranyagát feltárjuk, az intézet naprakész történetét kapjuk a jelzett korszakban. Az ehhez szükséges, évekre tehető kutató munka meghaladja e tanulmány kereteit, amely a *Fővárosi Lapok*ban feltárt közleményekből, híradásokból csupán a legjellemzőbbeket, a már ismert nagyobb események korjellemző kommentárjait, vagy éppen ellenkezőleg a kevéssé, vagy egyáltalán nem a köztudatban élő momentumokra rávilágító cikkeket, apró híreket emeli ki, egyszersmind tükrözve a lapnak az igényes olvasóközönség kívánsága szerinti alakulását is.

Az írások többsége az állomány gyarapodásával foglalkozik, e tekintetben első helyen az adományok, letétek, pénzbeli ajándékok, valamint a könyvtár vásárlásai állnak, felvetődik néhányszor a kötelespéldány-szolgáltatás problémája is. (Itt kell megjegyezni, hogy a Nemzeti Múzeum tárai közül a könyvtár csak az egyik a jelzett időszakban, nem is a legnépszerűbb, látogatottságában többnyire elmarad például a képtár mögött, de látványos gyarapodása mindenképpen hálás téma az újságírónak. Hangsúlyoznunk kell viszont a sajtó felelősségét abban a kérdésben, hogy csupán szóhasználata mennyire befolyásolta a közvéleményt, bizonyos fokig téves irányba – történetesen, hogy a Széchényi Könyvtárból, ill. Széchényi Országos Könyvtárból az 1870-es évekre a Nemzeti Múzeum Könyvtára lett, s a köztudat feledni látszott, hogy valójában a Nemzeti Múzeum alapítási dátuma az Országos Széchényi Könyvtáréná öt évvel későbbi, vagyis csak az 1807. évi országgyűlésen, József nádor kezdeményezésére, a Széchényi Ferenc által 1802-ben adományozott nemzeti gyűjteményre építve, illetve amellett hozták létre a rendek.)

Igen lényeges, hogy a Széchényi Könyvtár gyűjtőköre ebben az időszakban ismét változik, azt a rövid ideig tartó Eötvös-i koncepciót, amely az enciklopédikus jelleg kialakítását helyezte előtérbe, immár véglegesen a tudatos hungarika-gyűjtés váltja fel.

A *Fővárosi Lapok* minden esetben pontos statisztikát közöl a havonkénti, valamint a hosszabb időszakok szaporulatáról is. S mivel a hatvanas évek végén kezdődik újra az állomány rendezése, az is nyomon követhető, hogy mikor és hány könyvet lajstromoztak. A hetvenes évek közepétől, a már rendezett gyűjtemény megnyitja olvasótermét, tehát a "múzeumi statisztikában" az olvasók száma kap helyet. A szám egyre magasabb, tekintettel arra, hogy elkészül a Múzeum fűtőberendezése, amely lehetővé teszi a tárak téli nyitvatartását. Az apróbb statisztikai adatokon túl megismerhetjük a könyvtári tisztviselők (könyvtártisztek) tudományos munkásságát, de a segédőrök fizetését és társadalmi helyzetüket is.

E gyakorlatilag állandóan ismétlődő témák, adatok mellett természetesen a nagy események, ritkaságok felfedezése nagyobb teret kap az újság hasábjain, hosszabb közlemények, tárcák formájában. Például az 1882. évi Országos könyvkiállítás bő két évig foglalkoztatta a sajtót, ugyanígy két év múltán a Hírlaptár alapításával és megnyitásával kapcsolatban. Mindezek figyelembevételével elmondhatjuk, hogy a *Fővárosi Lapok* csak-

nem minden közlési formájában, apró hírtől a tárcáig, az elemző tanulmány szintjéig hírt ad a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtáráról, történetének a század utolsó harmadában valóban hű tükre.

I. A LAPALAPÍTÁSTÓL A KIEGYEZÉSIG

1864. január 2-i dátummal indul tehát a *Fővárosi Lapok*, tulajdonos-szerkesztője Tóth Kálmán, a költő. Olvasóközönségének nagy részét már a *Hölgyfutár* megnyerte számára, a férfi olvasókat a névváltoztatással is igyekszik meghódítani. Hatvan év múlva, 1924-ben a *Nyugat* hasábjain Milkó Izidor, a *Fővárosi Lapok* egykori munkatársa e lapnak tulajdonítja, "hogy a mondott időszakban a nők többet olvastak a férfiaknál".[6] A kiadó Emich Gusztávval pedig a márciusi előfizetési felhívásban adják tudtul Vadnay Károly csatlakozását, e szavakkal: "Napi rovataink is nyerni fognak élénkség és mindenre kiterjedő figyelem tekintetében; sikerült ugyanis főmunkatársul Vadnay Károly urat nyernünk meg, ki már e hó végétől journalista tevékenységét kizárólag a Fővárosi Lapoknak szenteli."[7] A lap indulása pillanatától igyekezett a legnagyobb költőket, írókat megszólaltatni. Már az első évfolyam olyan nevekkel büszkélkedhetett, mint Arany János, Tompa Mihály, Vajda János; Jókai Mór Kakas Márton néven ír még, a Hiador álnév pedig Jámbor Pált rejti; itt van Madách Imre novellája, megszólal Kriza János, Beöthy Zsigmond, Degré Lajos, a fiatal Szana Tamás, Thaly Kálmán és Tolnay Lajos, természetesen a főszerkesztő Tóth Kálmán is versel, valamint felesége Majthényi Flóra (Flóra aláírással) is. 1865-ben csatlakozik a szerzői gárdához a Drezdában élő Jósika Miklós, elküldve egy írását a laphoz, amely hamarosan bekövetkező halálakor szép nekrológban búcsúzik tőle. 1865-ben közöl először novellát Vadnay Károly is, aki 1866-ban lapvezető főmunkatárssá lép elő.

A szépirodalom mellett állandó tárcák az *Akadémiai tudósítások* – Deák Farkas után Beöthy Zsigmond összeállításában – és a *Kisfaludy Társaság közleményei*, ezekkel kíséri állandó figyelemmel a *Fővárosi Lapok* a tudományos és irodalmi élet híreit. Gyakran szól az Egyetemi Könyvtárról is, de legtöbbet a Nemzeti Múzeumról és tárairól, kitüntetett figyelemmel a könyvtárról. A jelzett időszakban összesen 61 közlemény – 1864-ben 15, 65-ben 25, 66-ban 12, 67-ben pedig 9 – érinti a Nemzeti Könyvtár ügyét. E buzgó pártolásnak egyszersmind elindítója is Xantus János, akinek felszólalását a *Fővárosi Lapok* 1864 októberében így adja közre: "Xantus János felszólal a múzeum érdekében, melynek a jelen igazgatás mellett – igazán szüksége van jóakaratú és szakértő férfiak támogatására. Xantus János örömmel olvasá, úgy mond, hogy b. Gerliczy, látva a régiségi gyűjtemény szegény bútorzatát, egy termet a maga költségén ajánlott fölszerelni. Egy másik termet pár év előtt a lelkes hölgyek bútoroztak be; báró Sina Simon az éremgyűjteményt látta el szekrényekkel; a budai pénztár pedig a madár-osztályt. Mindebből látjuk, hogy nagy rokonszenv létezik minden osztály közt e nemzeti intézet iránt, s csak sajnálni lehet, hogy a rokonszenv nem fordíttatik kellő irányba. A terem például, melyet b. Gerliczy nagylelkűleg bebútorozni szándékozik, eddig is el volt látva, habár ócska bútorzattal, míg más osztályok, például a csontváz gyűjtemény, kitömött hüllők sat. védtelen helyzetbe, a pornak kitéve vannak. Nem lett volna é jó a hölgyeket is figyelmeztetni, hogy a könyvtár egyetlenegy termének 13.000 ft-ba kerülő szükségtelen felcicomázása helyett szükségesebbeket létesítsenek. Most megvan a cifra bútor, és a könyvtár még rendezve sincs. A múzeumi bútorzatban nincs meg a kellő összhang. Az volna szükséges, hogy az igazgatóság adjon irányt mindig, mindenben és mindenkinek. Tökéletesen igaz, de ehhez erélyesebb kezek

6 Milkó Izidor: *Vadnay Károly és a Fővárosi Lapok.* = *Nyugat I.* 1924. 179–190. p.
7 *F. L.* 1864. 253. p.

kellenének. Xántusnak igaza van, hogy a sajtónak nagyobb figyelemmel kellene kísérni a múzeum ügyeit; de a Pesti Napló is helyesen tesz, midőn az igazgatóságot felhívja, hogy iparkodjék a múzeum érdekében minél többször igénybe venni sajtónk közlönyeit. Hogy évek alatt a múzeum keveset gyarapodott: az bizonyára a jelen igazgatóságnak róható fel. Nincs száz keze és száz szeme, mint kellene."[8] Xantus János szavai reális képet adnak a múzeumi viszonyokról, tulajdonképpen érintenek minden lényeges hiányosságot. A Nemzeti Múzeum igazgatója, Kubinyi Ágoston még éveken át, egészen nyugdíjaztatásáig a *Fővárosi Lapok* hasábjain a legkíméletlenebb kritikát kapta, nem érdemtelenül. Ismeretlen, szürke, jelentéktelen emberként jellemzi Berlász Jenő kutatásai során, amikor 1843-ban Kubinyit nevezték ki a Múzeum igazgatójának a nála lényegesen nagyobb érdemekkel bíró és hozzáértésben is sokkal felette álló Jankovich Miklós, a Múzeumnak és könyvtárának szinte második alapítója helyett.[9] (A kiegyezés előtt a *Fővárosi Lapok* hangja sokkal élesebb, mint majd azután, s ennek oka a sűrűn leplezett ellenzéki érzületen kívül az is, hogy a finom tolláról híres Vadnay Károly keze nyoma még nem érvényesülhetett annyira. Vadnay, aki a legapróbb éleket is tompítani igyekezett a későbbiek folyamán, aligha járult volna hozzá, hogy napilapja egy nemzeti intézet főigazgatóját, bármilyen gyenge képességű is, nap mint nap kíméletlen szavakkal igyekezzen lemondásra bírni – hasztalan.)

A gyenge vezetés mellett a könyvtár sem fejlődhetett. Állományának nagyobbik része rendezetlen, jóllehet Széchényi Ferenc az alapító állományt rendezve, katalógusait mellékelve adta át.[10] A további gyűjteményrészek rendezésére már 1830-ban utasították Mátray Gábort, aki ekkor még csak segédőre volt a könyvtárnak, de mindössze egyetlen napidíjas és egy könyvtártiszt segítségével nem sok eredményt tudott felmutatni.[11] Az 1860-as évek viszonyaira Barna Ferdinánd így tekint vissza 1876-ban, a rendezési munkálatok befejezésekor: "... a többi új szaporulatok, amilyenek voltak a) a Jankovich-féle könyv készlet, b) az Istvánffy-féle könyvtár, c) a Miller Jakab Ferdinánd-féle, d) a Horváth István-féle, e) a Bory Karolina-féle, f) Kölcsey-féle, g) Újhelyi-féle, h) Frivaldszky Imre-féle könyvtárak, a kötelezett példányok roppant tömege [rendezetlenek voltak.] ... Jellemző e korra, hogy kivéve az egy Horváth István-féle könyvtárt, mind e részletes könyvtárak egyikével sem jöttek át az intézet birtokában nem csak rendezett catalogusok,

8 *F. L.* 1864. 1015. p.

9 Berlász Jenő: *Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa.* = *Az OSZK Évkönyve 1970–1971.* Bp. 1073. 109–173. p.

10 Somkuti Gabriella: *Széchényi Ferenc nemzeti könyvgyűjteménye.* = *Az OSZK Évkönyve 1970–1971.* Bp. 175–199. p.

11 A rendezési munkálatokat nemcsak az anyagi eszközök hiánya hátráltatta, hanem az a tényező is, hogy Eötvös József, a későbbi kultuszminiszter hazatérve emigrációjából, Münchenből, ahol a bajor királyi udvari könyvtárat tanulmányozta, s annak enciklopédikus gyűjtőköre – egyetemessége – éppúgy nagy hatással volt rá, mint a gyűjtemény jellegéhez kapcsolódó szakrendszer. Így a Széchényi Könyvtár rendezésére is az ún. "müncheni rendszer"-t találva alkalmasnak, kivette Mátray Gábor kezéből a már megkezdett munkát, s Barna Ferdinándot rendelte a múzeumi könyvtárba. E tévedést úgy Mátray, mint később maga Eötvös is látta, ezért rendelt ki bizottságot az 1870-es évek elején ennek felülvizsgálatára. Ld. a 38., 39., 40., 50. jegyzeteket!

de még csak a legegyszerűbb könyvjegyzékek sem. Az így felhalmozódott roppant készlet rendezése sem kezdetett meg egy félszázad alatt egészen 1859-ik évig ... 1859-ben hagyatott meg a könyvtárrendezés haladéktalan megkezdésének elodázhatatlansága ..."[12]

A köteles példányok roppant tömegével kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy az így kapott állomány valójában meg sem közelíti a teljességet, lépten-nyomon elhangzik a panasz a hiányosságokat illetően: "A pesti lapok mind – a vidékiekből a legnagyobb rész pontosan járt, de másféle nyomtatványokat a tizenkét pesti nyomda közül csak hat küldött be. Pedig törvény van rá, hogy a Múzeumnak minden munkából köteles-példányt kell küldeni."[13] E törvényt még 1804-ben, Széchényi Ferenc kérésére a Helytartótanács megerősítette – mivel az 1802. december 28-án kiadott rendelkezést sok esetben a nyomdák figyelmen kívül hagyták – majd 1807-ben azzal egészítette ki, hogy a rendelkezés a hírlapokra és folyóiratokra is vonatkozik. Majd az 1848. évi XVIII. tc. rendelkezései részletesen szabályozták a kötelespéldány-szolgáltatást ismét, s 1851-ben az abszolút kormányzat felújította a Nemzeti Múzeum kötelespéldány-jogát.[14] Ez a rendelkezés van érvényben a jelzett időszakban is, de betartatása további problémákat okoz. Az 1864. évben egyelőre az elemi szükségletek sincsenek rendben: " ... Legelső szükségnek vélik a háztető megjavítását, miután némely felső teremben már az esőfoltok nyomai láthatók, aztán az olvasóterem bútorozását, mely a búvárkodó világ egyik legmelegebb óhajtása ... S végre a tisztviselők fizetési javítását és a személyzet-szaporítást ..."[15]

Az 1865. év január első napjaiban a *Fővárosi Lapok* tudósít a nemzeti könyvtár egy szép gesztusáról: "A nemzeti múzeum könyvtárában Szalay László kitűnő történetírónk emléke iránti kegyeletből azon íróasztalt, melyen a boldogult 1855-től 1864-ig tehát 9 évig a könyvtárban majdnem minden nap szakadatlanul dolgozott, az elhunytnak aranyozott rámába foglalt, s fátyollal borított, koszorúzott arcképével díszítették fel, és kellő s felvilágosító sorokkal látták el."[16]

A Múzeum anyagi erői sem voltak teljesen biztosak, a hatvanas évek elején bizonytalan segélypénzek járultak az egyre kevésbé elegendő alapítványi összegekhez. Később véres költségvetési viták színtere lesz majd a parlament, de 1865 februárjában egyelőre a "Legfelsőbb hely" siet a Múzeum segítségére. A Fővárosi Lapok cikkében mindjárt szót ejt a Nemzeti Színházról, fő pártfogoltjáról is, amelynek vezetésével szintén nincs megelégedve. (A színházról szólva egyetlen alkalommal sem mulasztja el rosszallását kifejezni a németesítéssel kapcsolatban.): "Legfelsőbb helyről el van rendelve, hogy a nemzeti múzeum különböző fölszerelési szükségeire ötvenezer forint egyszer minden korra fizettessék ki. Továbbá eddigi évi segélypénze (7350 Ft) f. évi január elsejétől fogva 12.000-re emeltessenek. Pénz tehát itt is lesz, csak kéz is lenne, mely azt helyesen tudná fölhasználni. De reméljük a legjobbat, s várjuk a legkevesebbet. Itt áll előttünk a nemzeti színház. Míg kevesebb pénz volt, addig több művészet volt benne, mert végre is mindenütt igen sok függ attól, hogy az intézetek vezetése mily kezekbe van letéve, éppen e két nagy nemzeti intézetet – szerencsétlenségére – ez idő szerint erőtlen kezek vezetik."[17] A szerkesztőség

12 Barna Ferdinánd: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi országos könyvtárának rendezéséről.* = *Magyar Könyvszemle* 1876. 127–134., 173–183. p.

13 *F. L.* 1864. 43. p.

14 Vö. Tóth András: *A kötelespéldány szolgáltatás története Magyarországon.* Bp. 1964. 91 p. *(A Budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai 12.)*

15 *F. L.* 1864. 433., 449. p.

16 *F. L.* 1865. 27. p.

17 *F. L.* 1865. 187. p.

három héttel később, 1865. márc. 10-én teljes hasábos tárcában foglalkozik ez üggyel, gyökeres változásokat sürgetve "foldozgatások" helyett, szakértő erélyes igazgatót kívánva az intézet élére.[18] S az igazgató elleni hadjáratban odáig megy, hogy *Gyászhír*ben számol be arról a tévedésről, amelyben a *Pesti Hírnök* tudatta Kubinyi Ágoston leköszönését.[19] Később nyíltan tudósít azokról az elképzelésekről, miszerint a Nemzeti Múzeum leendő igazgatója Xantus János lenne. Egyéb hírekből tudjuk, hogy Pulszky Ferenc még emigrációban él, hazatelepülése és javainak visszaadása is reális lehetőség ugyan, de a nemzeti múzeumi igazgatói szék elfoglalása egyelőre őt magát olyannyira sem foglalkoztatja, hogy könyveit is az Akadémiának adományozza.[20] 1865 március végén és április első napjaiban a magyar sajtó több nagy napilapja is a leendő múzeumi igazgatókról vitázik. A Fővárosi Lapok tudósít a *Pesti Hírnök*, a *Pester Lloyd* és a *Magyar Sajtó* cikkeiről, amelyek Ürményi József, Henszlmann Imre, Rómer Flóris és Xantus János nevét emlegetik. A vitát így összegzi: "Kubinyi Ágoston úr sem köszön le a múzeumi igazgatóságról. E szerint maradunk a réginél. Egyébiránt inkább is maradjunk, semmint vedren csöbört cseréljünk. A Pesti Hírnök jelöltjénél [Ürményi József] százszor inkább Kubinyi Ágoston úr, ki 22 évi csöndes működése alatt mégis csak tett valamit, habár nem sokat is. E szerint jobb idők beálltába kell vetni reményeinket, midőn majd drága közintézeteink vezetése gyökeres és üdvös újításokon megy keresztül. Most még panganiok kell egy darabig."[21] Még az is vitás, hogy a parlament illetékes-e a Múzeum igazgatójának kinevezésében (nem olyan egyértelmű a helyzet, mint a könyvtár első őrének kijelölésekor, amely az alapító Széchényi Ferenc kívánsága alapján hosszú időkig a család legidősebb férfi tagjának joga.) A *Fővárosi Lapok* nem azonosul ugyan a *Budapesti Hírlap* véleményével sem, mégis átveszi lesújtó szavait: "Maga az egész intézet nem volt egyéb, mint egy országos deficientia ..."[22] Lapunk ennél sokkal finomabb iróniával fogalmaz: "A múzeumparkban újabban felállított »Hűsítő italok árusító helye« ellen, (melynek mellesleg mondva csinos Hébéje van) kifogásokat hallunk a szőrszálhasogatók részéről. Nem illik – úgymond – egy nemzeti intézet telkére. Hát a deszkakerítés illik-e? Mégis évtizedek óta ott van. Hát az erély nélküli igazgatás ide illik-é? És még is ez is évtizedek óta ott van! Egy szóval, a csinos kis bódé legkisebb baja a nemzeti múzeumnak, melyhez csak úgy tartozik, mint az oszlopok közti fecskefészek ..."[23]

A Nemzeti Múzeum sok baja között a könyvtárban említésre méltó eseményekről is hírt ad a *Fővárosi Lapok*, 1865 májusában felavatják a Széchényi Ferenc képmásával díszített emlékszobát. Xantus János ugyan éppen a hasonló felbuzdulásokat tartotta aránytalan pazarlásnak, felavatási ünnepségén mégis igen szép szavak méltatják a haza lányait, akiknek összefogása eredményezte, hogy Széchenyi István szobrának állításával egyidőben a könyvtáralapító is örök emlékművet kapott.[24] (Alapító és alapítványa 120 év múlva elváltak, amikor is az állomány a Budavári Palotába költözött, az emlékteremhez szervesen kapcsolódó képmás pedig a Nemzeti Múzeumban maradt.) 1866 nyarán pedig jó hírrel kedveskedik a *Fővárosi Lapok* az olvasóközönségnek: "A Széchényi országos könyvtár olvasó termét – mint tudjuk – a múzeumban megnyitották, a közönséget azonban nem tarták érdemesnek arra, hogy e körülményről értesítsék. Pedig bizony megérdemelné, miután a múzeum folyvást a közönség adományai alapján gyarapodik a legjobban, mint ezt

18 *F. L.* 1865. 223. p.
19 *F. L.* 1865. 239. p.
20 *F. L.* 1865. 95. p.
21 *F. L.* 1865. 311. p.
22 *F. L.* 1865. 375. p.
23 *F. L.* 1865. 407. p.
24 *F. L.* 1865. 427. p.

az időszaki jelentések bizonyítják. A Széchényi könyvtárt addig is lehetett használni, de csak az őrszobában, amely szűk voltánál fogva sok embert riasztott el. Most – mint a Mozgó Világ írja – hatvan olvasóra van berendezve s kényelmesen bebútorozva az új terem, mely az ünnepeket kivéve minden nap d.e. 9 órától d.u. 2-ig nyitva áll."[25]

Közben Pulszky Ferenc visszatérhet az emigrációból, s mindjárt a közélet porondjára lép. Jóllehet a Múzeum élére csak 1869-ben nevezik ki, 1866 őszén a Kisfaludy Társaság megüresedett székébe, a társaság tagjainak nagy része őt választaná, Toldy Ferenc, vagy Jókai Mór helyett. "Meglehet, hogy a társulati elnök csakugyan Pulszky Ferenc lesz, kit pedig inkább a pangó múzeum élére kellene emelni; de se baj! a dolog majd kiegyenlítődik, ha valamely régészeti társaság elnökségére meg Jókait a jeles regényköltőt hívják meg. Nálunk ez gyakran így megy."[26]

Elérkezik a kiegyezés éve, 1867 januárjában a *Fővárosi Lapok* közbenjár a Nemzeti Múzeum kérésére "ama hazafiaknál, kiknek a boldogult Szalay László a múzeum könyvtárából használatra kivett nyomtatványokat adott kölcsön, hogy azokat a múzeumnak minél előbb visszaküldjék."[27] A tudós nagy kegyelettel őrzött emlékén bizony foltot ejtett a könnyelműség, mellyel a nemzeti könyvkincs néhány értékes darabját elveszítette – hiszen nincs hír róla, hogy a sajtó felhívása eredménnyel járt volna. Vigasztalásul érkezik a jó hír pár nap múlva január 25-én, a Széchényi Könyvtár megkapta Kölcsey Ferenc 1217 kötetből álló könyvtárát.[28] Ez év áprilisában vetődik fel az Akadémia soros ülésén az a gondolat – a történettudományi bizottság indítványára Wenzel Gusztáv terjesztette elő – hogy az akadémiai, egyetemi és múzeumi levéltárak mellett egy országos levéltárat hozzanak létre az országos archívum, a kamarai, az udvari kancelláriai, helytartótanácsi és az országgyűlési, valamint a kisebb-nagyobb helyi és magánlevéltárak anyagainak összevonásával.[29]

1867 májusa és októbere között nem találunk a Nemzeti Múzeum Könyvtárára vonatkozó közleményt, ennek nyilván egyik fő oka, hogy az ország közvéleményét és annak tükrét, a sajtót a koronázás lázas előkészületei, maga a pompázatos ünnepség június 13-án, majd annak alapos, minden külső és belső részletre kiterjedő megvitatása foglalkoztatja. A Fővárosi Lapok természetesen hűen tudósít Ferenc József és Erzsébet királyné, de az összes jelen volt főrendek és hölgyeik öltözékét illetően. A lap fellélegzik, a király népszerű, alattvalóinak azt is tudnia kell – a sajtóból -, hogy nem engedett emelvényeket építeni, úgymond őt mindenki egyformán, kiváltságok nélkül láthassa. S ebben a fellelkesült hangulatban, az alkotmányosságba vetett bizalommal indul el az a hosszan tartó küzdelem, amely nemzeti könyvkincsünk legszebb, legértékesebb darabjait – Mátyás király könyvtárát, a Corvinát igyekszik felkutatni és visszaszerezni. A koronázási ünnepségeket követő első vonatkozó hír az Akadémiai tárcákban jelenik meg október 9-én: "Midőn a szultán Pesten volt, több akadémiai tag Toldy Ferenc indítványára elhatározta, hogy folyamodványt nyújt be, hogy engedné meg a szultán könyvtára kikutatását a Mátyás-codexek nyomozására. A folyamodással azonban szerencsésen elkéstek, mert a szultán tovább utazott. Ez azonban nem csökkenté a derék indítványozók buzgalmát, hanem a minisztérium útján terjesztek elő a folyamodást a fényes portának, s most megjött a kedvező válasz, hogy a szultán a magyar akadémia küldöttének megengedi a szerail könyvtárának át-

25 *F. L.* 1866. 572. p.
26 *F. L.* 1866. 1083. p.
27 *F. L.* 1867. 63. p.
28 *F. L.* 1867. 83. p.
29 *F. L.* 1867. 310–311. p.

kutatását."[30] Ezzel a szép reménnyel búcsúzik az abszolutizmus korszaka, hátrahagyva a Nemzeti Múzeum Könyvtárának mostoha helyzetét, s a *Fővárosi Lapok* gunyorosan replikázó hangnemét is.

II. A DUALIZMUS ELSŐ ÉVTIZEDE

A *Fővárosi Lapok* kiadója, Emich Gusztáv igen eredeti egyénisége volt a magyar könyvtörténetnek. Német származása ellenére magyar irodalmat akart csinálni, s amikor ez a legkevésbé sem volt kedvező, akkor írta ki boltjára, hogy "Nemzeti könyvkereskedés." S jóllehet feleségével, Anderl Josefával otthon is németül beszélt, barátjának mondhatta Kemény Zsigmondot és Jókai Mórt, Széchenyi István ajánlatára pedig beválasztották annak idején a Nemzeti Kaszinóba is. Nagyszabású irodalmi vállalata a hatvanas évek végére már akkorára nőtt, hogy meghaladta az egyre többet betegeskedő Emich Gusztáv erejét. Fiát ugyan igyekezett szintén a könyvkiadói pálya irányába indítani, de azt is felismerte, hogy a cég jövőjét csak úgy biztosíthatja, ha magánvállalatból részvénytársasággá alakítja. Tervét Kemény Zsigmond és Jókai is minden befolyásukkal támogatták, és 1868. június 28-án megtarthatták az alakuló ülést, "... melyen a vita még német nyelven folyt; német nyelvű a Gründerversammlung jegyzőkönyve is ... Az alapítás, illetve az Emich-féle vállalat megvételének lebonyolítására nyolctagú bizottságot választottak, amelynek tagjai lettek: Cséry Lajos, Berge Alajos, Lampel Róbert, Jókai Mór, báró Kemény Zsigmond, Kandó Kálmán ..."[31] Az Athenaeum vezérigazgatója ekkor Osterlamm Károly, halála után pedig Vérei József lett. Az új részvénytársaság átvette Emich Gusztávtól az összes kiadói jogot, így a *Fővárosi Lapok*ét is, amelynek tulajdonosa továbbra is Tóth Kálmán maradt, felelős szerkesztő pedig Vadnay Károly. Tóth Kálmánt azonban elsősorban saját poétai munkássága és élclapja, a *Bolond Miska* foglalta el, így a *Fővárosi Lapok* tényleges vezetése Vadnay kezébe került, különösen 1873 nyarától, amikor Tóth Kálmán beteg lett. A költő 1881. február 3-án bekövetkezett halálakor a lapot az Athenaeum vette tulajdonába. A Fővárosi Lapok vonalát 1868 és 1893 között az egységes, szépirodalmi, míves stílus jellemzi, magán viselve Vadnay Károly igen gondos, igényes szerkesztői kezének nyomait. Előfizetőinek száma 1868-ban 1386 volt, amely éppen csak a fenntartásra volt elegendő, ez a kilencvenes évek elejére 6000-re növekedett. Ennek megfelelően a négyoldalas újság nyolc lapra terjeszkedett, 18 oldalas vasárnapi melléklettel. A terjedelmi növekedés nem a színvonal csökkenését jelentette, mint oly sok esetben, hanem az szintén emelkedett. Az írói gárdához csatlakozott Gyulai Pál és Vida József már 1868-ban, 1869-ben pedig az ifj. Abrányi Kornél, 1870-ben Beniczkyné Bajza Lenke, Beöthy Zsolt és Szigligeti Ede, 1871-ben az ifjú Mikszáth és Törzs Kálmán, a hetvenes évek végén pedig Milkó Izidor és Reviczky Gyula. A lap ebben az időben naprakészen közölte a kortárs külföldi irodalmat is, főleg népszerű olasz és francia szerzőket, élükön Dumas írásaival, de olvashatott a közönség Ibsen és Csehov műveiből is. Hogy tárcáiban és híranyagában is magasabb színvonalú lett, az már nemcsak a szerkesztőn múlott, hanem a kiegyezést követő alkotmányos, liberális korszaknak a tudományos és irodalmi életben, a művészetekben előidézett általános fellendülésén is.

Ez a nagyarányú fejlődés indult el a Nemzeti Múzeum falain belül is, amelynek nagy részben oka Pulszky Ferenc kinevezése az igazgatói székbe 1869-ben. Pulszky ekkor már az Országos Képzőművészeti Társulat elnöke, régészeti és archeológiai munkáiból felolvasást tart az Akadémián, Kisfaludy Társaságnál, korábbi politikai szerepléséért –

30 *F. L.* 1867. 926. p.
31 Szabó László: Athenaeum. Bp. 1918. 163 p.

1848-ban Kossuth pénzügyminisztere, majd képviselője Angliában, később tevékenyen részt vett az emigráció ügyeiben, elkísérte Kossuthot angliai és amerikai körútjára – a nép nemzeti hősként tiszteli, a napisajtó főszereplője. S hogy mennyire nem érdemtelenül, azt bizonyítja, hogy a Nemzeti Múzeum egésze is milyen komoly gyarapodásnak indul a keze alatt. A könyvtár rendezése ugyan a múzeumi igazgató személyétől függetlenül, már korábban megkezdődött, az érdemi számokat csak az általános érdeklődés keretében, 1869-től közli a *Fővárosi Lapok*: "A Múzeum Széchényi-könyvtárában jan. 9-étől november végéig 38.348 munkát lajstromoztak, s osztottak be a 112 tudományszakba."[32] Ami a tudományszakokat illeti, fel kell tételeznünk, hogy sajtóhibáról van szó, ti. 117 szakba sorolták akkor a könyveket: "1859-ben hagyatott meg a könyvtárrendezés ... s fogadtatott el e czélból a müncheni királyi udvari könyvtár rendezési szabályzata. De azzal a lényeges eltéréssel, hogy míg a müncheni rendezési szabályzat tisztán szakosztályszerű felállást rendel, – addig az itt mellőztetett, s a helyhez kötött, mint itt híjják vala – szépészeti felállítás alkalmaztatott, hogy a felállításnál főleg a tetszetességre fordíttatott a figyelem, s a könyvek előbb állíttattak fel, s csak az után vétettek fel róluk a czímlapok ... Az osztályozási terv feloszlik XII főosztályra, 181 alosztályra ... melyeket azonban mi, itteni kisebb könyvkészletre való tekintettel 117 szakra szállítottunk le."[33] A Fővárosi Lapok ettől kezdve havonta értesít a statisztikai adatokról *Múzeumi statisztika* címmel, vagy anélkül, a gyarapodás és lajstromozás tekintetében, majd pedig a már rendezett könyvtárban a későbbiek során csak a látogatók számát jegyzi meg, de precizitásában odáig megy, hogy ki hány nyomtatványt, kéziratot, s oklevelet használt. 1875-ben az egész állomány rendezett – kivéve a legújabb szerzeményeket –, a könyvtár az olvasóközönség rendelkezésére áll. S hogy miképpen él ezzel a lehetőséggel a közönség, erről beszéljenek a számok, s a szerkesztő halk megjegyzése: "A múzeumot augusztusban 40.983 személy látogatta meg. Legtöbb (16.336) ebből a képtárra esik; legkevesebb pedig a könyvtárra, melyben 652 látogató 16 kéziratot és 1485 nyomtatványt használt. Régi dolog különben, hogy látni mindenki szeret, de olvasni (kivált nálunk) nem valami nagyon sokan."[34] Az adatok ugyan 1870-ből valók, de az arányokon az állomány rendezése nem sokat változtat a későbbi időkben sem. Kisvártatva, 1871-ben még komolyabb, "tárcaszintű" bírálat lát napvilágot a *Fővárosi Lapok*ban a művelődési kedvet illetően, *A Nőképző-egylet fölolvasási estélyé*ről, annak első napjáról szólva: "Csütörtökön d. u. nem nagy számú, de válogatott s valódilag művelt kör gyűlt össze a redout kistermében. Mindkét oldalon valami nyolc-kilenc széksor telhetett meg, nagyobbára hölgyekből. A főrangúság (négy-öt nőtagot és a férfiak közül az egy b. Eötvös Dénest kivéve) távolléte által ragyogott. Valamint a négyszáz képviselő közül sem láttunk mást, mint Várady Gábort és Degré Alajost családjaikkal, s Pulszky Ferencet, a ki fölolvasott és P. Szathmáry Károlyt, ki a rendezés gondjait viseli. Általában az első estén meglátszott, hogy a fölolvasás nálunk új dolog, melynek még utat kell törnie a nagyobb közönség részvételéhez. Más nagy városokban, ha a műrégészet és természettudomány két oly jeles képviselője tartana előadást mint nálunk Pulszky Ferenc és Berecz Antal, kétekkora terembe se férne a közönség; itt, hol a művelődés szükségét annyira pengetjük, háromannyi volt az üres, mint az elfoglalt hely. Meglehet, az időpont sem a legkedvezőbb, mert délután hat órakor még igen sok művelt ember el van foglalva üzleti és hivatalos dolgával, a főrangú világ ilyenkor még alighogy megebédelt. Hanem mi gátolja a fiatalságot, melyre – ha meg kíván felelni a kor követeléseinek – nagyon ráférne a szépműtani és természettudományi ismeret, s melynek meg kell ragadnia az oly ritka alkalmat, midőn ily kiváló szakemberek közvetlen előadásaiból

32 *F. L.* 1869. 1182. p.
33 Barna Ferdinánd i.m. 173–183. p.
34 *F. L.* 1870. 887. p.

épülhetnek? Az, hogy a jegyek nagyrésze elkelt: kevés vigasztalás, miután ez csupán a nőképzőegylet iránti áldozatkészséget mutatja, holott nagyobb szükségünk volna a műveltségi ügyek iránti melegebb érdeklődésre, mert soha egy korban sem hangzott igazabban, mint most, a mondás: elvész a nép, mely tudomány nélkül való! Álmélkodni szoktunk a porosz nemzet bámulatos haladásán és diadalain, s nem nyúlunk az eszközhöz, melylyel e haladást és diadalokat elnyerte: a szakismeretek és tudás alaposságához, sőt az ezekhez vezető könnyebb alkalmat: az ily népszerű fölolvasásokat sem karoljuk föl eléggé!"[35] E kritika közlése a kor művelődési viszonyairól szerves része Vadnay Károly kultúrpolitikájának, amelyet lapjával szolgálni kívánt. Elmarasztalja később a Széchényi Könyvtárat is, amikor előkerült egy korszerűtlen szabály – feltehetően a régmúltból: "Egy úrhölgy esetéről értesítenek bennünket megbízható forrásból, ki a múzeumi könyvtár olvasótermét akarta meglátogatni tanulmányozás végett, itt azonban értésére adták, hogy az olvasótermet csak férfiak látogathatják. Ideje lenne talán segíteni e már elavult rendszabályon s a nők elől sem zárni el a tudományos kutatás útját. Annyival is inkább, mert tudomásunk szerint az akadémiai könyvtárban – igen helyesen – semmi akadályt sem gördítenek a hölgyek elé, kik azt tanulmányozás céljából akarják meglátogatni."[36] E felszólalás a lap női közönségét bizonyára megelégedéssel töltötte el, bár nincs róla adatunk, hogy mekkora is lehetett az igény a női kutatók részéről a könyvtárhasználatra.

Enciklopédikus gyűjteményből Hungarika-könyvtár

Az, hogy a Nemzeti Múzeum Széchényi könyvtárából a szó mai értelmében nemzeti könyvtár lehetett, másodszorra az 1870-es években dőlt el. Első ízben maga Széchényi Ferenc ismerte fel a magyar vonatkozású irodalom teljességre törekvő gyűjtésének fontosságát – e tényeket Somkúti Gabriella részletesen feltárta.[37] 1871-ben ismét előtérbe kerül a hungarika-koncepció, erről első ízben a *Fővárosi Lapok*ban P. Szathmári Károly ír: "A nemzeti múzeumról P. Szathmári Károly cikket írván, többi közt írja, hogy a múzeumot mindenekelőtt Magyarország múltjának emlékeivel kellene megtölteni; továbbá a képtár a hazai művészet ó és új termékeinek kiállítása legyen; a könyvtárból egy magyar könyv se hiányozzék. Így lenne csak – úgy mond – magyar nemzeti múzeum."[38] Majd két év múlva 1873. október 22-én miniszteri ankét összegzi azt a vizsgálatot, amelyet még Eötvös József mint kultuszminiszter indított el az országos gyűjtemények – a Tudományos Akadémia, az Egyetemi Könyvtár és a Nemzeti Múzeum állományalakítása és rendezése ügyében. Az ankét lényegében az említett vizsgálatra kiküldött szakértő bizottság – amelynek tagjai Szabó Károly, Hunfalvy Pál és Horváth Ádám voltak – javaslatainak előterjesztéséből állt. Az eseményeket október 24-én a *Fővárosi Lapok* így kommentálta: "Az intézetek enquetjének megbízott tagjai, Szabó Károly, Hunfalvy Pál és Horváth Ádám tegnap a múzeumi könyvtárat tekintették meg ... Az enquete abban állapodott meg, hogy Pest három főkönyvtárának saját jellege legyen: a múzeumi a Magyarországon és hazánkról írt könyveket tartalmazza ..."[39] Három nap múlva összegzi az ankét eredményét: " ... a kiadókat szigorúan kötelezni kellene, hogy a múzeumnak küldjenek be köteles példányokat ... Szabó Károly a vizsgálatra kiküldött bizottság nevében előterjeszté, hogy a

35 *F. L.* 1871. 265. p.
36 *F. L.* 1879. 701. p.
37 Somkúti G. i.m. 175–199. p.
38 *F. L.* 1871. 1128. p.
39 *F. L.* 1873. 1065. p.

múzeum könyvtárát ugyan régibb rendeletre nehézkes modorban rendezték, mindamellett azt már így is be kell fejezni, kiválasztva belőle a magyar irodalom műveit, s jövőre ott csakis e neműek gyűjtése ajánlatos."[40] A Fővárosi Lapok e három közleményéből egyértelműen kiviláglik: egyfelől az, hogy az alapító Széchényi Ferenc szándékával és alapállományával ellentétben a nemzeti könyvtári gyűjtemény a kiegyezést követő évekre enciklopédikus jellegűvé vált; másfelől viszont az, hogy ezen az állapoton, legalábbis az elkövetkező esztendőkben, tudatos állománygyarapítási koncepcióval változtatni kell, s oly mértékben kívánatos a teljes hungarika-anyagot összegyűjteni, ahogyan azt annak idején 1795-ben Széchényi Ferenc elkezdte. Erről szolgáltatott bizonyságot Kovachich Márton Györgynek Széchényi Ferenchez, 1796-ban írott levele: "... Széchényi kitűzött szándéka minden magyar nyelvű mű összegyűjtése ... [érti ezt] a teljes irodalomra, beleértve a szépirodalmat, a humán- és természettudományokat, sőt a vallási, politikai, gazdasági jellegű, sokszor efemer értékű kisnyomtatványokat is."[41] Minden Magyarországon kiadott, vagy a hazai szerzőktől külföldön megjelent könyveket, valamint a külföldi magyar vonatkozású műveket – megfelelve ezzel a nemzeti könyvtár mai gyűjtőkörének. Az országos könyvtár alapjait tehát lényegében hungarika-gyűjteménnyel vetette meg Széchényi, melynek nagyságát az átvevő Miller Jakab Ferdinánd 4115 kötetre becsülte, s a köztudatban sokáig a kb. 4.000 kötetes nagyságrend élt. De a könyvtár átadásával egyidejűleg vagy közvetlenül az után kinyomtatott katalógusainak[42] elemző feltárása alapján "Széchényi Ferenc teljes adományát óvatos becsléssel is legalább 15.000 db nyomtatványra tehetjük."[43]

Ennél jóval nagyobb azonban a későbbiekben a könyvtárhoz került gyűjtemények közül például a Jankovich-téka könyvtári anyaga is. Pontos számadatot, de még csak közelítő becslést sem találunk róla,[44] annyi azonban bizonyos, hogy a hatalmas mennyiségű anyagnak csak egy része hungarika – bár ez is igen tekintélyes, mintegy 62.000 db-ról lehet szó – a másik részben "nemzetközi érdekű gyűjteményi csoportok, valamint német, szláv, francia és keleti nemzeti különgyűjtemények" voltak. Az ezt [1836 júniusa] követő – és természetesen az ez előtti – adományok és egyéb szerzemények esetében még ennyire sem dominált a hungarika jelleg. (Itt szükséges megemlíteni Széchényi Ferenc második könyvadományát, az ún. "soproni könyvtár"-at, amely lényegében a felvilágosodáskori korszerű tudományosságot foglalta össze, s Széchényi mintegy segédkönyvtárnak szánta hungarika-gyűjteménye mellé.) Vagyis ilyen vegyes összetételű könyvkészletet mondhatott magáénak a Múzeumi Könyvtár a kiegyezést követő években, amikor 1871-ben megfogalmazódott a gyűjtőköri elhatárolás és egyeztetés ma is korszerű elve.

A megvalósulás ugyan már más kérdés, de az anyagi alapok biztosítását – legalábbis a Széchényi Könyvtár esetében – kitűnően illusztrálja a következő példa, az 1873. évi júniusi országgyűlésen feljegyzettek alapján: "A nemzeti múzeum számára a költségvetésben eredetileg tizennégyezer forintot vettek be, de a pénzügyi bizottság csak tizenegyezret ajánlott. Pulszky Ferenc azonban a pénteki gyűlésben egyhangúlag megszavaztatá a kitörlött háromezer forintot is. Felszólalásában sok érdekes adat volt. Kérte a házat, hogy ne sajnálja a pénzt a múzeumtól, mely soha nem tesz fölösleges kiadást. Ha minden minisztériumnál – úgy mond – minden kiadott krajcár után annyi eredményt lehetne látni, mint a múzeumnál, akkor ma máskint állna az ország helyzete. Sokan kiálták rá 'Igaz'.

40 *F. L.* 1873. 1073. p.
41 A levelet idézi Fraknói Vilmos: *Gróf Széchényi Ferenc.* Bp. 1902. 221. p.
42 Somkúti G. i.m. 175–199. p.
43 Somkúti G. i.m. 175–199. p.
44 Berlász J. i.m. 109–173. p.

Kérte a háromezer frt megszavazását azért is, mert az Athénból Bécsbe küldött nagybecsű főszöntvényekből (a régi skulptura e becses másolataiból) venni akar, továbbá Ráth György régiséggyűjteményéből is, mely most szintén a világtárlaton látható, oly tárgyakat, melyek a múzeumban hiányoznak. Volna még igen sok megvenni való. Farkas pénzügyi számtanácsos özvegye, ki 400 frtos nyugdíjból él, a férjétől rá maradt s régi codexekben sat. gazdag gyűjteményét, mely külföldön is ismeretes, ide adná 7500 frt-ért, holott külföldiek (köztük Quarich) sokkal többet adnának érte. Van egy másik megvásárolható gyűjtemény is, melyben Szilveszter grammatikája, e ránk [nézve] oly becses régiség szintén feltalálható. Aztán a közmunkatanács is négy öllel akarja beljebb tolatni a múzeum kertjét, elvéve belőle vagy kétszáz négyszeg ölet, s a kert újjárendezése 35.000 forintba kerülne; az épület befestése olajfestéssel nyolc-tízezer forintba; a nagyon romló tetőzet megújítása pedig 30.000-be. Mindezeket azonban Pulszky nem kéri, tekintetbe véve az ország pénzügyi helyzetét, hanem kéri a törlött háromezer forint megszavazását. Deák Ferenc maga kelt föl elmondani, hogy a hazában aligha van intézet, mely aránylag kevés költséggel, oly haladást tett volna, és hogy ezt nagy részben Pulszky F. szakértelmének és buzgóságának lehet köszönni. Ezt általánosan elismerték, s az összeget megszavazták."[45] A felszólalásban elhangzott a Farkas-hagyaték megvételével kapcsolatban Quarich – londoni antikvárkönyvkereskedő neve is, aki bizonyára nemcsak ez az egy hagyaték iránt érdeklődött Magyarországon. Nyilván több eredménnyel is, mint e helyütt – ahogy később[46] kiderül, a sok régi kincset tartalmazó könyvtárat a Nemzeti Múzeum vette meg. Kapcsolatai a magyarországi árverésekkel azonban minden bizonnyal már jóval korábbi időkben kialakultak, s londoni boltja az 1850-es évektől rejtett hungarika vonatkozású könyveket. Erre vonatkozó adatok kerültek felszínre Apponyi Sándor hungarika-gyűjtő tevékenységének vizsgálata során, amelynek színhelye a század közepén London volt.[47] E szerint Rónay Jácint emlékirataiban – nyolckötetes naplójában – található az a bejegyzés, amelyet 16, megvásárolni szándékozott mű mellé írt: "Óhajtottam volna e műveket megszerezni, de az osztrák nagykövet fia, gr. Apponyi alkuszik azokra; véle nem versenyezhetek, s csak az Antiquarius nevét jegyzem fel: Quarits. Picadilly." A tizenhatból hat tétel behasonlítása sikerrel járt Gál István idézett tanulmánya szerint, a további tízről egyelőre nehéz eldönteni, vajon Apponyinak sem sikerült megszereznie, vagy csupán a naplórészlet bibliográfiai pontatlansága teszi bizonytalanná az egyértelmű azonosíthatóságot. Az is merész feltevés mindössze, hogy a szóban forgó könyvek magyarországi árverésekről kerültek Londonba, de nyilván voltak ilyenek is szép számmal. Ez esetben hat tétel visszakerült Apponyi Sándor jóvoltából, s később a Széchényi Könyvtár állományát gazdagította. (Ez a hat tétel azonban töredék részének sem mondható annak a mennyiségnek, amely a hagyatékok elárverezése során külföldre került, s mivel olyan adottságú hungarika-gyűjtő, mint Apponyi Sándor, nem volt több történelmünk során – ott is maradt.)

Ide kívánkozik egy, a nemzeti kincs pusztulására, valamint annak megmentésére figyelmeztető cikk, amely 1873-ban jelent meg a *Fővárosi Lapok*ban: "Becses régi kéziratok részben nagyfontosságú történeti okmányok birtokában jut közelébb a nemzeti múzeum. Gózon Imre vidéki néptanító nehány nap előtt két XIV-dik századbeli hártya-okiratot küldött be Trefort miniszterhez, megemlítvén, hogy azokat egy szivarkereskedőtől kapta, kinél még egy csomó ily nemű okirat van, melyeket a kereskedő szivartakaróknak szokott használni. Ez okiratok egy régi várból kerültek, mely pár év előtt oly tulajdonos birtokába jutott, kinek első dolga volt a levéltárat kisepertetni, s a lomot egy szomszéd helységbeli szivarkereskedőnek eladni. Trefort miniszter ismert történetírónkat: Szilágyi Sándort kül-

45 *F. L.* 1873. 639. p.
46 *F. L.* 1874. 630–631. p.
47 Gál István: *Az Apponyi gyűjtemény londoni kezdetei.* = *Magyar Könyvszemle* 1968. 364. p.

dé ki a helyszínre, hogy a nagybecsű nemzeti kincsből, ha lehetséges mentsen meg valamit. Szilágyi mintegy 221 darab részint hártya-, részint papír-okiratot, s köztük igen becses okmányokat talált. Van ezek közt árpádkori 1263-ból, a vasvári káptalan egy kiadványa, mely húsz hold föld eladásáról szól; van 13 drb az Anjou-korból, melyek régi dunántúli családokra vonatkoznak; közel 30 a Zsigmond és Mátyás korából, 3 darab tizenhatodik századi igen érdekes magyar irat, melyek a Dunántúlnak történetéhez nagybecsű adatokat tartalmaznak. Szilágyi ez iratokat megvásárolta az említett kereskedőtől, s Trefort miniszter a nemzeti múzeum kincseit fogja velök gyarapítani."[48]

Múzeumi, könyvtári tárcák és tanulmányok a Fővárosi Lapokban

Hat évvel a kiegyezés után a terjedelmében is gyarapodó *Fővárosi Lapok* egyre több közleményben foglalkozik a Nemzeti Múzeum Könyvtárával. Rendre ismerteti a *Magyar Könyvszemle* tartalmát – egyéb könyvismertetései is sűrűbben jelentkeznek – majd ismert szaktekintélyek írnak tárcát, hosszú cikkeket a lapba. Mennyire másként hangzik 1874 áprilisában a csaknem teljes hasábos ismertető élén, hogy "A nemzeti múzeumról mindig csak jót van alkalmunk írni. Ha nálunk minden úgy gyarapodna, mint ez az intézet, akkor Magyarország rövid időn mintaország lenne. És e gyarapodás főérdeme Pulszky Ferencé ..."[49] – mint az a hír 1865-ben, amely a Nemzeti Múzeum teljes csődjét emlegette. Pulszky eredményei valóban látványosak, kisvártatva tanulmányt ír Mikes Kelemen kéziratairól,[50] amelyeket Farkas Lajos hagyatékából vásárolt meg a Múzeumi Könyvtár számára. Majd "*A Nemzeti múzeum kincsei*" című hatrészes sorozatában részletesen ismerteti egész birodalmát, a könyvtárat mindjárt az első rész bevezetőjében mutatja be.[51] *Az Akadémiai levelek* pedig, most már legtöbbször Beöthy Zsolt szerkesztésében, beszámolnak Szinnyei József tudományos repertóriumáról, amelyet az Akadémián Fraknói Vilmos mutatott be,[52] valamint egy hét múlva arról, hogy "Ring Mihály, ki a nemzeti múzeum Orsius-codexéről tartott előadást, tartván azt oly részletességgel, mely a körömfeketének meglatolására és a szemhéj szálainak megszámlálására emlékeztetett."[53] Hosszú tárca ismerteti a *Széchényi Könyvtár gyarapodását*,[54] abból az alkalomból, hogy 1875-ben befejeződött a könyvtár rendezése, méltatva a nyugalomba vonult, s azóta elhunyt Mátray Gábor tevékenységét. A rendezés végső munkálatai már Fraknói Vilmos, a jeles történetíró nevéhez fűződnek, akit 1875 márciusában neveztek ki a múzeumi könyvtár első őrének. A nemzeti múzeumot illető sok érdem sorolása és dicséret mellett kevésbé fennkölt 1876-ban a *Múzeumi pör* híre: "A múzeum könyvtárából három év előtt vagy háromszáz könyv veszett el a rendezéskor. Ezeket azután nagyobbára ismét vissza kellett vásárolni az antiquariusoktól. Gyanú és felelősség alá az akkor ott alkalmazva volt három napidíjast fogták, akiknek egyike ma ügyvédjelölt, másika pedig kataszteri tisztviselő. Ők könyveket hordtak haza magukkal térítvény nélkül, ez okozta a gyanút. Egyik pláne haza is vitt magával egy csomót Zsolnára. De azt vallá, hogy épp azért vitte, mert félt itthagyni azokat, nehogy elvesszenek. Általában mind azt mondták, hogy csupán olvasgatás, tanulás végett

48 *F. L.* 1873. 939. p.
49 *F. L.* 1874. 377. p.
50 Pulszky Ferenc: *Mikes Kelemen kéziratai. (A Nemzeti múzeumban.)* = *F. L.* 1874. 630–631. p.
51 Pulszky Ferenc: *A Nemzeti múzeum kincsei I.* = *F. L.* 1874. 1036–1037. p.
52 *F. L.* 1874. 1202–1203. p.
53 *F. L.* 1874. 1254. p.
54 *F. L.* 1877. 202–203. p.

hordták haza a könyveket. Az antiquariusok pedig oda nyilatkoztak, hogy nem ez ifjaktól vették meg a múzeumi könyveket. Így aztán bizonyítékok hiányában a törvényszék fölmentette mind a hármukat."[55] Az ügy és kimenetele még több mint száz év múlva is igen elgondolkodtató ...

De térjünk vissza a *Fővárosi Lapok* tárcáihoz 1877-ben; február 12-én: *Jelmezbál a múzeumban*. A lap 15-i száma természetesen közli a bálozók névsorát, a mulatság részletes leírására pedig nem kisebb tudóst nyer meg a szerkesztőség, mint a neves ornitológus, országgyűlési képviselő Herman Ottót. Két nap múltán meg is jelenik a *Múzeumi Eranosz. Elkésett farsangi karcolat* címmel két hasábot elfoglalva, remek humorral.[56] Ez alkalommal bepillantást nyerhetünk a múzeumi tisztek társasági életébe is. Már korábbi közlemények alapján tudjuk, hogy Pulszky Ferenc rendszeresen ad estélyeket az igazgatói lakásban, amely valóságos múzeum a Múzeumban. Műkincseiről a *Fővárosi Lapok* 1874-ben ad leírást, abból az alkalomból, hogy a *Hon* tárcát közölt ez érdekes magángyűjteményről.[57] Itt említi a szerkesztő (Vadnay), hogy az elmúlt évben többször jelen lehetett e szombati fogadásokon, amelyek Pest téli társaséletében pár év óta a "szellemi előkelőség gyűlhelyei". A jelző nem túlzás, valóban olyan nevekkel találkozhatunk a vendégek névsorában, a "háziakon" (Fraknói Vilmos, Rómer Flóris, Xantus János, Herman Ottó) kívül, mint a kultuszminiszter Trefort Ágoston, Gyulai Pál, Liszt Ferenc, valamint a műpártoló főpapok, Haynald érsek és Ipolyi püspök, s a mágnások képviseletében egy Erdődi gróf. S ha már a Múzeum tisztségviselőinek társadalmi életéről szólunk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül Herman Ottó másik tárcáját sem, amely ugyan a Múzeumkert madarairól szól, találó iróniával megírt bevezetőjében azonban hű képet rajzol a múzeumi segédőr anyagi helyzetéről is: "Kérem, tudják önök, mi az a múzeumi segédőr? ... Szellemileg képzett ember, anyagilag semmi. Van szerencséje theoretice a magyar tudományosság egy részét képviselni; a praxisban egy sorsa van amaz ismeretes cigánylóval, mely kevésbe múlt, hogy az evésről le nem szokott. Külseje szerint a segédőr átlag véve egy kicsit kopottas ... Tisztelői vannak – az ország határán kívül; a határon belül, ha sokra, úgy arra viszi, hogy szánakoznak "prücskein-bogarain"... Egy-egy kegyes lapreferens néha "jeles tudósunknak" is nevezi, s bizonyos, hogy halála – főkép a természetellenes – esetében telnék belőle egy érdekes hír ..."[58] S hogy pontosan milyen anyagi viszonyok között éltek a Múzeum és köztük a Széchényi Könyvtár segédőrei, annak vizsgálatára idézhetünk egy, a *Fővárosi Lapok*ban pár éve megjelent álláshirdetést: "A múzeumnál több tiszti állomásra nyitottak pályázatot; ilyenek: két őrsegédi, (adjunktus) fizetésük 800 frt, s 200 frt lakbér, továbbá segédi (assistens) állomás. Fizetésük 500 frt s 100 frt lakbér."[59] Összehasonlításként kínálkozik egy korábbi adat (az időbeli eltérés természetesen nem tesz lehetővé teljesen objektív értékelést, de ebben a korszakban nem kell olyan mértékű inflációval számolnunk, amely érvényteleníthetné e számok arányát.): 1867-ben egy tanító évi fizetése 200 Ft volt, 1865-ben pedig a *Fővárosi Lapok* így tájékoztatja olvasóit: "A múzeumi igazgatóságról pár hónap óta annyit beszéltünk (s hála istennek ezúttal nem hiába), hogy a közönség méltán kíváncsi lehet, vajon e fontos tisztség milyen jutalmazásban részesülhet. Anyagilag nem valami fényesen jövedelmező állás ez, hanem annál kitűnőbb azon hatáskörnél fogva, hogy egyik legbecsesebb nemzeti intézetünk sorsa főkép e hely jó, vagy rossz betöltésétől függ. Évi fizetés 1470 ft továbbá 525 ft évi igazgatói pótlék, szabad lakás a múzeumban, s tíz öl tűzifa. Ez a pályázatban most is így van kiírva."[60]

55 *F. L.* 1876. 1025. p.
56 Herman Ottó: *Múzeumi Eranosz. (Elkésett farsangi karcolat.)* = *F. L.* 1877. 193. p.
57 *F. L.* 1874. 261. p.
58 Herman Ottó: *A múzsafejek és a lótuszlevelek köréből. (Madárpletyka a múzeumparkból.)* = *F. L.* 1877. 665. p.
59 *F. L.* 1870. 138. p.
60 *F. L.* 1865. 605. p.

S ha az előbbi számokhoz azt is hozzátesszük, hogy a koronázás napján azokat az ablakokat, ahonnan a díszünnepség látható volt, 100 Ft-ért – egy tanító félévi, s egy múzeumi igazgató másfél havi fizetéséért – adták ki, akkor Herman Ottó panaszai nem alaptalanok. Tehát igen nagy az ellentét a szerény anyagi helyzet és a között az életforma között, amelyet e jeles tudósoknak fenn kellett tartaniuk presztízsük érdekében, amelyet a társadalmi köztudat és a tudományos tevékenység hivatalos elismerése közösen alakított ki. A tudományos elismerést pedig nem osztogatták érdemtelenül e korban, különösen a könyvtörténeti kutatások terén igen komoly feltáró munka kezdődött, könyvkultúránknak igen sok nagy felfedezését tehetjük a dualizmus időszakának első periódusára. Ezek közül is első helyre kívánkozik Mátyás király könyvtárának a felkutatása, amely a század hetvenes éveiben már számottevő eredményeket mutatott fel.

A Corvinákról

A *Fővárosi Lapok* kitüntetett figyelemmel kísérte a Corvin-codexek sorsát, kezdve az első olyan kísérlettől 1867-ben, amikor az akadémiai tagok a török szultánhoz fordultak kérésükkel, hogy könyvtárában Mátyás könyvei után kutathassanak. E téren csak a kiegyezést követően, 1869-ben történt érdemleges fejlemény, amikor is Ferenc József körutazást tett a Keleten: "Múzeumunknak nagy oka van örülni a király keleti útján. Ő Felsége ugyanis Konstantinápolyban nagy érdeklődéssel nézvén Mátyás király híres könyvtárának ott őrzött maradványait, melyekért hiába jártak az akadémia küldöttei; a szultán elhatározá magában, hogy meglepi velök Ő felségét. Meg is lepte, mert Triesztbe érkezésekor egy faládát nyújtott át, s abban voltak a Corvinák arany kötésben, a Corvinok hollójával. Ő Felsége e gyöngéd ajándékot nagy örömmel fogadta, s azonnal hivatá gr. Andrássyt, kijelentve, hogy e történelmi ereklyéket nemzeti múzeumunknak ajándékozza. Valóban e két nemes szívű fejedelem e könyvekben igazi nemzeti kincsesel ajándékozá meg hazánkat."[61] A nemzeti kincs nem hagyta hidegen a sajtót, már másnap, december 11-én a *Hon*, december 12-én pedig, átvéve Jókai lapjának cikkét, a *Fővárosi Lapok* részletes leírást ad a szóban forgó négy Corvinárol.[62] Több kisebb híradás után 1874-ben ismét hosszabb cikkben foglalkozik a *Corvin-codexek miniatúráival*,[63] majd 1877 áprilisában sajtószenzáció számba menő események követik egymást. Az 1876 októberében (Budapesten) rendezett török-szimpatizáns diáktüntetések hatására és az egyetemi ifjúság konstantinápolyi küldöttségének kérésére a török kormány elhatározta, hogy visszaadja azokat a Corvinákat, amelyeket a még 1867-ben elindított akció során az Akadémia küldöttsége felkutatott. E gesztusra 1877. április közepén kerül sor: "A Corvinákkal Tahir bej szombaton indult útnak. Küldöttség nincs vele a háborús viszonyok [az orosz-török háború] miatt ... Lukács Gyula máris sietett felhívni az egyetem ifjúságát, hogy fejezze be méltóan a szépen megkezdett "kolosszális munkát", előrebocsátva, hogy a magyar ifjúság konstantinápolyi küldöttségének óriás érdeme van e kincsek visszaszerzésében."[64] 1877. április 29-én *A Corvinák Budapesten vannak!* – ujjong a *Fővárosi Lapok*.[65] Az Egyetemi Könyvtárban Pulszky Ferenc veszi át, és Fraknói Vilmos, Rómer Flóris és Ipolyi Arnold vizsgálják meg a nemzeti kincset: "A könyv közül tizennégy az első pillanatra kétségtelen

61 *F. L.* 1869. 1137. p.
62 *F. L.* 1869. 1145. p.
63 *F. L.* 1874. 460. p.
64 *F. L.* 1877. 425. p.
65 *F. L.* 1877. 478. p.

Corvinának bizonyult be. Ez is sok, mert mint Rómer Flóris mondta, sajátlag csak tíz kódex volt az, melyet visszaszerezni óhajtottunk."[66] E felbecsülhetetlen értékeket illő környezetbe, a nemzeti múzeumba szállították át: "A Corvinák már ki vannak állítva a múzeum régiségtárában. Láthatók azokon a napokon, melyeken ez osztály nyitva áll."[67] Így Mátyás híres könyvtárának darabjait a nagyközönség is megtekintheti, míg régebben a ritkaságok megszemlélése csak a kitüntetett látogatókat illette meg. (Például a brazíliai császárt, ki "igen sokat tudó férfi, s múzeumunkban tapasztalni lehetett, hogy történelmünkben is igen jártas. A magyar tárgyakat, kivált a Corvinákat igen érdekkel nézte ..."[68] – és 1873-ban az angol trónörököst, aki "A könyvtárban nagy érdekkel nézte a Corvinákat, mialatt Pulszky azon vitázott Mommson konzullal, hogy hazánkban egy évvel előbb nyomtattak könyveket, mint Angliában; a konsul szerint pedig: ugyanegy évben nyomtatták az elsőt mind a két országban. Az arckép-teremben a herceg sokáig nézte a Széchényi képet ..."[69] – Ma már köztudott, hogy Pulszkynak volt igaza; Hess András 1473-ban tette közzé a Budai Krónikát, az első angliai nyomdát pedig W. Caxton 1476-ban nyitotta meg Westminsterben.) Mátyás király könyvtárának legújabban visszaszerzett darabjai mintegy négy hónapig voltak a Múzeumban kiállítva, szeptemberben pedig: "A Corvinákat átvitték már az Egyetemi Könyvtárba, hol külön díszes szekrényben lesznek láthatók."[70] (Ahol is az eltelt 100 év alatt jócskán tönkrementek, s visszakerültek az Országos Széchényi Könyvtár Restauráló Laboratóriumába, igen nehéz feladat elé állítva a szakembereket.) Ez időszakban a Széchényi Könyvtár látogatóinak száma is megnövekedett, havi átlagban 1000 és 2500 között mozgott. A nagyszámú érdeklődő közönségnek nemcsak a Corvinákat állították ki, hanem a könyvtár többi értékes és ritka gyűjteményi tárgyaiból is nyitottak tárlatot. 1877 nyarán jelenik meg az elhatározás: "A múzeum könyvtárából ezentúl évenkint három hóra kiállítják a régibb érdekes kéziratokat és nyomtatványokat."[71] Így augusztusban, amikor a szünidő miatt az olvasóterem zárva van, s mindössze 321 irodalmár és kutató látogatja a könyvtárat, a folyosón Bubics Zsigmond apát kiállítást rendez a metszet- és rajzgyűjteményből, valamint láthatók ugyanitt a Fraknói Vilmos által katalogizált régi kéziratok – Mátyás, Beatrix, Kinizsi Pál leveleinek gyűjteményei is. Az októberi kiállítást pedig csaknem egész hasábot elfoglalva mutatja be a Fővárosi Lapok: "A nemzeti múzeum könyvtárfolyosóján tegnap délelőtt nagyérdekű tárlat nyílt meg. Okmányok, kéziratok, kódexek, régi nyomtatványok és hírlapok, arcképek, metszetek sat., kiállítása, melyet Pulszky Ferenc és Fraknói Vilmos rendeztek kitűnő szakismerettel, tervszerűséggel, izléssel. A folyosó mindkét oldalát üvegtáblás szekrények foglalják el, s ezekben van összehalmozva az a roppant nemzeti kincs, melyet nemcsak irodalomtörténészek, históríkusok, tudósok tanulmányozhatnak itt nagy érdekkel, de a közönség is gyönyörrel nézhet."[72] A Jankovich-téka ritkaságai pedig 1878. januárjában Jászberényben láthatók.[73] Az év áprilisában Fraknói Vilmos megválik a Múzeumtól, s elfoglalja nagyváradi kanonoki javadalmát. Egyik első teendője, hogy májusban kiállítást rendez, többek között a Corvinákat is bemutatva, amelyekről Czobor Béla és Rómer Flóris tartottak előadásokat.[74]

E kiállítások nagy látogatottsága is bizonyítja, hogy az 1870-es évek végére kialakult az igény, mind a nagyközönség, mind a szakma részéről, a nemzeti könyvkultúra értékeinek és helyzetének országos szintű felmérésére és bemutatására.

66 *F. L.* 1877. 484. p.
67 *F. L.* 1877. 568. p.
68 *F. L.* 1871. 1063. p.
69 *F. L.* 1873. 485. p.
70 *F. L.* 1877. 1021. p.
71 *F. L.* 1877. 676. p.
72 *F. L.* 1877. 1031. p.
73 *F. L.* 1878. 39. p.
74 *F. L.* 1878. 508., 524. p.

III. A SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR A NYILVÁNOSSÁG ELÉ LÉP

Az 1882. évi budapesti országos könyvkiállítás

A magyar könyvkultúrának az egész ország területén, sőt határain túl is óriási érdeklődést keltő bemutatására 1882-ben került sor. Ilyen nagyszabású kiállítás rendezésére sem hazánk területén, sem a környező országokban nem volt példa a korábbiakban. Előzményeinek tekinthetők: a Nemzeti Múzeumnak az előbbiekben bemutatott ilyen irányú rendezvényei, de ezek nem nőttek túl egyetlen intézmény keretein; nemzetközi viszonylatban pedig Csontosi János beszámol a pétervári császári könyvtár 1856-os Bibliakiállításáról, a lipcsei nyilvános könyvkiállításról 1840-ben, valamint az 1877-ben Londonban, W. Caxton 400 éves jubileuma alkalmából, a Kensington Museum által rendezett kiállításról.[75] Ezek mindegyike igen jelentős volt, különösen a londoni, mely a század utolsó éveiben kiteljesedő modern könyvművészeti mozgalom ösztönző-elindítója volt. De mindhárom csak egy-egy terület bemutatására szorítkozott; egy ország, illetve egy nemzet teljes könyvkultúrájának – kezdve a kora középkori kéziratos emlékektől, egészen a korabeli legmodernebb nyomdászati eljárásokig – a kapcsolódó művészetekkel és kézműiparokkal való bemutatása valóban az ideig példátlan vállalkozásnak bizonyult. E páratlan megmozdulás kezdetben csak mint ipartörténeti kiállítás vetődött fel, "... de szűk körénél fogva a nagy közönségben nem keltett fel érdeklődést, melyre egy országos kiállítás méltán igényt tart."[76]

Csontosi János az országos könyvkiállítás létrejöttét egyszersmind azon eredménynek tulajdonította – "minden szerénytelenség nélkül" –, amelyeket a "Magyar Könyvszemle hét évi fönnállása óta a hazai bibliográfia terén napfényre hozott. A folyóiratunk által előkészített talajból nőtt a könyvkiállítás terebélyes fája, ... ez azon irodalmi mozgalomnak köszönhető, melyet a Nemzeti Múzeum könyvtára a bibliográfiai és könyvtártani ismeretek terjesztésére megindított."[77] Csontosi idézett tanulmányában az "alkotmányos aera" óta a könyvtáraink által megtett nagyarányú haladást nagyrészben a *Magyar Könyvszemle* könyvkultúrát teremtő hatásának tulajdonítja. De a látványos fellendülés vizsgálatánál nem hagyhatjuk ki a sajtó szerepének ismételt kiemelését sem, amely mindvégig figyelemmel kísérte és ösztönözte a könyvtárakat és pártolóikat. Nem véletlen, hogy az összes napilapok közül csak a *Fővárosi Lapok*nak az 1881-1882-es években a Nemzeti Múzeum Könyvtárára vonatkozó 83 közleményéből, 46 alkalommal a nagy "eredményről", a könyvkiállításról ír. S jóllehet Csontosi János a könyvkiállítás előkészületeit mindössze fél évre teszi – a *Fővárosi Lapok* már 1881 júliusában tájékoztatja olvasóit: "Az országos könyvkiállítás ügyében már legközelebb szétküldik a felhívást, még pedig nemcsak a könyvkiadókhoz, nyomdászokhoz, könyvkötőkhöz, hanem a magánkönyvtárak tulajdonosaihoz is. A felhívás kéri az érdekeltek mentül számosabb részvételét, mégpedig lehetőleg érdekes és becses művekkel, hogy haladásunk e téren annál inkább feltüntethető legyen. A bejelentési határidő szeptember első napja lesz, a beküldés idejét később határozzák meg, a kiállítás pedig decemberben nyílik meg, és hat hétig tart. Ráth György királyi táblai tanácselnök, ki ez ügyben buzgón fáradozik, e napokon felszólítá a képzőművészeti társulat igazgatóságát, engedné át a kiállítás céljaira a műcsarnok termeit, kivéve természetesen azt a termet, melyre magának is szüksége lesz a karácsonyi tárlatra."[78]

75 Csontosi János: *A budapesti országos könyvkiállítás.* = *Magyar Könyvszemle* 1882. 142–156., 357–370. p
76 Csontosi i.m. 142–156. p.
77 Csontosi i.m. 357–370. p.
78 *F. L.* 1881. 954. p.

Az újsághírt követően Ráth György kibocsátja az első, előzetes felhívást, július 24-én: "Az országos könyvkiállítás ügyében Ráth György, mint az iparművészeti múzeum felügyelő bizottságának másodelnöke, kibocsátotta felhívását. Az iparművészeti múzeum, a külföldi intézeteknél szerzett tapasztalatok következtében egyes szakokra szorítkozó kiállítások rendezését határozta el ... E kiállítások sorozatát ... a folyó év december havában a könyvek előállításával és díszítésével foglalkozó és a rokon iparágak termékeinek kiállítása nyitja meg, s a tárlat célja az, hogy e műiparágaknak nemcsak történelmi fejlődését, hanem hazánkban való jelenlegi állását is híven feltüntesse ..."[79]

A felhívás szinte első pillanatában oly mértékben mozgósította a bibliofileket, többek között Dankó József praelatust, Érchegyi Ferenc és Geller József udvari könyvkötőket etc., hogy a megnyitás tervezett dátumát máris későbbre kellett tenni: "Az országos könyvkiállítás megnyitását január 15-re halasztották ... Ráth György emlékiratban kéri a következőket ... Kéri egyebek közt, eszközölné ki a miniszter a királynál, hogy a bécsi udvari könyvtárból harminc Korvin-kódex engedtessék át a kiállításra. A külföldön is több könyvtárban vannak oly Korvin-kódexek és Mátyás király korabeli missalék, melyeknek a kiállításra való megszerzése igen kívánatos volna."[80] A hivatalos felhívást szeptember 30-i hatállyal bocsátja ki Pulszky Ferenc, mint a könyvtárak és múzeumok országos főfelügyelője, s Ráth György, mint az iparművészeti múzeum vezetője. E felhívásban pontosan meghatározzák a kiállítás célját, amely: "A könyvnyomtatás, könyvdíszítés és könyvkötés termékeinek bemutatása; a kiállítás alkatrészeit képezendik a nyomtatást megelőző korból a magyar nyelvű, vagy hazai vonatkozású latin kéziratok, valamint a kiállításuk miatt figyelmet érdemlő kódexek, ezek közt a Korvinák. A második osztály a magyarországi nyomdászat fejlődését feltüntető könyvkiállítás lesz, mely hazánkban bármely nyelven nyomtatott műveket 1711-ig lehetőleg teljesen, azon túl napjainkig az egyes nyomdák jellemző termékeit fogja magába foglalni: régibb idők óta fennálló nyomdáknál óhajtandó, hogy a felállításuk óta napjainkig nyomtatott munkákat időrendes sorozatban állítsák ki. A harmadik osztályban a könyvkötészet régibb, díszes példányai mellett a hazai könyvkötők jelenkori munkái lesznek kiállítva, s ez osztály remélhetőleg fel fogja tüntetni, hogy könyvkötési iparunk versenyezhet a külföldivel, s mint a nyomdászatnál, úgy a könyvkötésnél sem szükséges többé a külföldhöz folyamodni. A negyedik osztályban lesznek végre egyes magángyűjtők kiállításai és általában nyomdászati érdekességek. A kiállítás történeti részének rendezésére bizottság alakult, melynek tagjai Pulszky Ferencen és Ráth Györgyön kívül Ballagi Aladár, Csontosi János, Fraknói Vilmos, Hegedűs Kandid Lajos, Majláth Béla, Pulszky Károly, Szilágyi Sándor és id. Szinnyei József. A felhívás felkéri a hazai könyvtárak őreit, a magángyűjtőket a nyomdatulajdonosokat és könyvkötőket: hogy mentül számosabban vegyenek részt a kiállításban ... A kiállítás a műcsarnokban lesz, s a kiállításra vonatkozó mindennemű közlések az országos magyar iparművészeti múzeumhoz Budapestre (sugárút, műcsarnok) intézendők."[81] Ezt követően megindul a bejelentések hosszú sora, amelyekről a *Fővárosi Lapok* rendre tudósít: a jászóvári prépostság 1711 előtti könyveit jelenti be, Simon János bíborosprímás a *Jordánszky-kódex*et, Zalpa János győri püspök egy Corvinát fog küldeni. De az olasz kormánytól is érkeznek Corvinák, jeléül, hogy a külföld is bekapcsolódik a lázas előkészületekbe: a velencei, pármai és florenci könyvtárakban őrzött hat Corvinát küldik el, köztük egyet, amelynek díszítményeit Attavante festette. A bécsi udvari könyvtár összesen 21 Corvinát és magyar kéziratot ígér, s útnak indít egy Corvinát a göttweigi kolostor is. Különlegességnek igérkezik a Szász-Sebesen talált, XVI. századbeli román nyelvű biblia, Verbőczy *Hármas könyvé*nek első hor-

79 *F. L.* 1881. 977. p.
80 *F. L.* 1881. 1314. p.
81 *F. L.* 1881. 1319. p.

vát fordítása, a brádi erdélyi tanítóegylet cirillbetűs könyvei, Selmec városától egy XV. századbeli *Stadtrecht* és városi jegyzőkönyv. Szintén a XV. századból való Krakkóból, az ottani egyetemet látogatott magyar ifjak anyakönyve. A mölki apátság pedig Beatrix királyné egyik imakönyvét jelenti be. 1882 februárjában a közönség a sajtó útján értesülve, igen nagyszabású kiállítás elé nézhet, szép számban vonulnak fel a magángyűjtők is a hírek szerint, többek között Andrássy Manó, Zichy Jenő, Keglevich István grófok magánkönyvtárai is láthatóak lesznek. Már 1881 decemberében kiderült, hogy a felajánlott kiállítási tárgyak hatalmas tömege miatt: "Az országos könyvkiállítást nem rendezhetik a műcsarnokban, mert szűk volna e célra, hanem az Eszterházy-képtár tágas termeit szemelték ki ... A Nemzeti múzeum kétezernél több régi nyomtatványt, ötven ősnyomtatást és szintén ötven ritkabecsű kéziratot állít ki. A vállalat élén álló Ráth György és vele buzgóságban versenyző társai oly könyvkiállítást hoznak létre, mely külföldi tudósok érdekeltségét is nem kis mértékben fölkeltheti."[82]

1882 januárjában megérkezik Szabó Károly jeles bibliográfus, a kolozsvári egyetem tanára, hogy segítségét felajánlja a kiállítás rendezőségének, amely azt köszönettel el is fogadta.[83] Február közepén dől el, hogy a kiállítás az Akadémia épületében lesz: "A könyvkiállításra szorgalmasan folynak a készületek az akadémia palotájában, az országos képtár helyiségeiben. A képtár huszonhárom termében már eddig vagy nyolcvan szekrény van felállítva, részint az egyetemi könyvtárból, az iparmúzeumból valók, s általában csinosak. A kiállítandó könyvek, nyomtatványok a palota második emeletének egyik termében vannak elhelyezve s a rendező bizottság e napokban fog hozzá az elhelyezéshez."[84] A megnyitó időpontját immáron harmadszorra is elhalasztják, végül 1882. március 5-én kerül sor a nyitóünnepségre, úgy remélték, hogy addigra a katalógusok is elkészülnek, amelyeken hat nyomda dolgozik. Ennek ellenére sem vált be ez a remény, a kiállítási kalauz még kis ideig váratott magára. A Fővárosi Lapok azonban kitesz magáért; a megnyitás napján kéthasábos tárcában ismerteti a "rendkívüli buzgalommal rendezett könyvkiállítást",[85] végigvezet a termeken, kiemelve a díszesebb, értékesebb példányokat, s ajánlja olvasóinak a katalógust [?], mely "Igen díszes. E díszes könyv átforgatása megfelel egy sétának a gazdag kiállításban."[86]

A következő szám, március 7-én, pedig leírja a megnyitó ünnepséget, a jelen volt tudósok, művészek és arisztokraták felsorolásával, Ráth György és Trefort Ágoston beszédének ismertetésével.[87] Két nap múlva újabb, csaknem egész oldalas tárca szól *A könyvkiállításról*, különösen a Corvinákról, Myskovszky Viktor gyűjteményéről, valamint a régi és új kötésekről. Itt már a kritika hangja is megszólal: "Kalauz könyv, kathalógus még nincs; pedig kiállítás ily mutató nélkül olyan, mint a labirintus – Ariadne fonala nélkül: nem tájékozhatja magát benne az ember. A tömérdek kéziratot, nyomtatványt csak úgy üvegen át láthatjuk, egyiknek címét, a másiknak tábláját, a harmadiknak valamely festett illusztrációját. Hozzányúlni nem lehet, forgatni sem szabad, ekkép egy-egy magyarázó felirat, vagy felvilágosító jegyzék volna szükséges, hogy ne csak lásson a közönség, hanem okuljon is. Úgy hisszük, hogy a Corvinák szekrényei előtt leghosszabban időznének a látogatók, ha az egyes kötetekről útbaigazító adatokat olvashatnának. Most csak a finom kivitelű miniature-képeket, az aranyozott arabeszk-szegélyeket nézhetik, s egyik-másik codex-

82 *F. L.* 1881. 1786. p.
83 *F. L.* 1882. 4. p.
84 *F. L.* 1882. 242. p.
85 *F. L.* 1882. 341. p.
86 Ld. a 85. sz. jegyzetet.
87 *F. L.* 1882. 347–348. p.

ről leolvashatják amaz érdekes jegyzetet, hogy I. Ferenc József Ő felsége, gróf Andrássy Gyula miniszterelnöksége alatt, 1869. december 13-án ajándékozá a nemzeti múzeum Széchényi könyvtárának. De mindez érdekesebb kötetek külsejét hamar megelégeli a közönség, s aztán inkább föltekint a falakra, hol az olajfestmények pompáznak, melyek úgy is veszedelmes concurrenciát csinálnak az alacsony szekrényekben elhelyezett írott és nyomtatott műveknek."[88]

Az árnyalatnyi éllel megírt bevezető után szintén körbevezet a nevezetesebb kiállítási tárgyakon, s elidőz a harmadik emeleten, a könyvkötés fejlődésének történetét és helyzetét bemutató tárlóknál. Összehasonlítva a régebbi könyvek szép példányait a korabeli új munkákkal, így vélekedik: "A modern könyvkötés mind e mintákból sokat tanulhat. A szomszéd szekrényekben a hazai jobb iparosok mostani készítményei láthatók. Mily nagy az ellentét, mily kevéssé örvendetes az összehasonlítás. De a jó befolyást, melyet a régi művek gyakorolni kezdenek: már nem lehet eltagadni. Majdnem mindegyik cég néhány dicséretes művel van képviselve, melyeken szemmel látható a finomabb ízlésre való törekvés ..."[89]

A kiállítás, első hetében még keveseket vonz: "... szerdán 135, csütörtökön 115, pénteken 112 látogató volt."[90] Majd egy hét múlva: "A könyvkötészeti kiállítást most már jobban látogatják, s átlag naponként harmadfélszáz ember nézi meg az érdekes tárlatot. Látogatók voltak: Tisza Kálmánné, Liszt Ferenc, Fraknói Vilmos, Ghyczy Kálmán ..."[91] Dankó József esztergomi kanonok, a tárlaton külön gyűjteményben mutatja be könyvornamentikáit, amelyeknek március közepére megjelent a címjegyzéke is.[92] A mintegy százötven kiállítási darab könyvdíszítésekből, híres művészek által rajzolt kezdőbetűkből áll, sőt látható az egész ABC Dürer és Holbein mintái szerint. Kisvártatva kapható a várva várt kiállítási kalauz – "15 íves 19 vignette-tel, nagy lexikon alakban, ára 1 frt "[93] – amely aprólékos, mindenre kiterjedő figyelemmel rögzíti a tárlat egészét, s mint ilyen, az 1882-es budapesti országos könyvkiállítás egyetlen forrásértékű leírása.[94] A történész szemével nézi a kiállított könyvek, kéziratok sokaságát Fejérpataky László, tanulmányát egész oldalnál is hosszabb cikkben közli a *Fővárosi Lapok*:" ... A kiállítás ipartörténeti és könyvészeti célokat tűzött maga elé. Az elsőt elérte az által, hogy összehozta a könyvnyomtatás bölcső korának termékeitől a jelen korig a teljes anyagot ... Másrészt a kiállítás elérte könyvészeti célját is. Összegyűjtötte teljes sorozatban az 1473-tól egész 1711-ig Magyarországon nyomtatott termékeket, s ezzel végtelenül becses anyagot adott azon kor irodalom- és műveltség-történetéhez."[95]

Fejérpataky László szakavatott ismertetője kiemeli a bemutatott magángyűjtemények legfigyelemreméltóbbját: Apponyi Sándor híres remekműveinek 50 igen szép példányát. E kiállítás volt a színtere Apponyi Sándor magyarországi bemutatkozásának. Páratlan hungarika-könyvtárának tartalmi értékei ugyan a budapesti tárlat keretein belül nem kerültek olyan mértékben az érdeklődés középpontjába, mint ahogyan majd a későbbiek során lesz, de a könyvészeti ritkaságok; az angol, francia könyvkötők technikai és művészi

88 *F. L.* 1882. 359. p.
89 Ld. a 88. sz. jegyzetet.
90 *F. L.* 1882. 378. p.
91 *F. L.* 1882. 390. p.
92 *F. L.* 1882. 390. p.
93 *F. L.* 1882. 435. p.
94 *Kalauz az országos magyar iparművészeti múzeum részéről rendezett könyvkiállításhoz.* Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1882. VI., 261, [5] p.
95 Fejérpataky László: *Régi könyvek között. (Az országos könyvkiállításon.)* = *F. L.* 1882. 394–395. p.

mestermunkái a legnagyobb csodálatot keltették a látogatókban, s a szakértőkben egyaránt: "Apponyi gyűjteménye csupa magyar vonatkozású munka. Ritkábbnál ritkább könyvek gyönyörűen fönntartva, a leghíresebb külföldi könyvkötők kötéseiben ... A parisi és londoni könyvkötők nem elégszenek meg a bekötéssel, kitisztítják, kimossák az összes lapokat; úgy hogy műhelyükből e három-négy százados könyvek oly tisztán kerülnek ki, mintha most nyomtatták volna őket. Ily munkának persze gyakran több száz frank az ára. Innét van, hogy az Apponyi-féle ötven könyv egész vagyont képvisel."[96] A tanulmány záró szavai pedig rávilágítanak a kiállítás lényegére: "A kiállítás egészen újnemű mínálunk, de hogy nem céltalan, azt a következmények s a készülőben levő becses kiadványok fogják megmutatni. A régi könyvek elhalványodott betűi sokra tanítanak, s lesz bizonyára elég, ki azokból tanulni akar."[97] A tárlat második hónapjában érkezik meg a müncheni udvari könyvtár öt Corvinája, csatlakozva a már ott levő 65 Mátyás-kódexhez. A nagy király halála óta még nem voltak ilyen nagy számban együtt egykori legendás könyvtárának maradványai.[98]

Az 1882-es könyvkiállítás több mint két hónapig, május 15-ig fogadta a látogatókat. Díszes kalauzának első kiadása, de a második, bővített kiadás is, mely a létező Corvinák descriptioteljes jegyzékével jelent meg, igen gyorsan elfogyott, az új kiadás pedig csak a berekesztés után készült el. E hiányosság pótlására Csontosi János tartott nagy népszerűségnek örvendő előadásokat, délelőtt 11-től 1-ig. Ez időben – úgy mond – a kiállítás látogatóinak száma megnőtt.[99] Május 12-én még a király is meglátogatja az Akadémia palotáját, fogadásán Majláth Béla és Csontosi János is jelen vannak, utóbbi vezetést is tart.[100] Ő felsége nagy érdeklődést mutatott a kiállított tárgyak irányában, kivált az Apponyi-gyűjtemény nyerte meg tetszését. S miután szinte a legnagyobb sikert az Apponyi-könyvtár aratta a kiállításon, érdemes idézni magának Apponyi Sándornak a véleményét a tárlatról: "A könyvkiállításról gróf Apponyi Sándor legavatottabb könyvismerőink egyike, a kiállítás több napi tanulmányozása után kijelenté, hogy a tárlat gazdagsága és nagyszerűsége meglepte, s hogy még sehol sem volt a nemzeti irodalom történetét ily híven feltüntető kiállítás. A gróf ez ítélete nagy súllyal bír, mint kiváló szakférfiú ítélete. Gróf Apponyi Sándor tagja az Aumale herceg elnöklete alatt huszonnégy tagból álló francia exkluzív bibliofil társulatnak, s már több ilyen kiállítást tanulmányozott. El is határozta, hogy a francia bibliofil társulat minden tagjának megküldi a magyar könyvkiállításról legközelebb megjelenő díszes kalauz egy-egy példányát; továbbá a már kiállított díszkötésein kívül még közönséges használatra szánt több mintakötést fog kiállítani, hogy a hazai könyvkötők azokat tanulmányozhassák."[101]

S amíg a kiállítási kalauz díszes példányai a francia bibliofilekhez viszik el a magyarországi könyvtárlat jó hírét, Európa más országaiban a sajtó gondoskodik erről, már március végén: "A kiállítás fontosságát az Allgemeine Zeitung méltányos cikkben fejtegeti."[102] Az utolsó előtti napon, májusban pedig: "A kiállítás külföldön is nagy figyelmet keltett, Lozzi Károly az Il bibliofilo c. szakfolyóirat szerkesztője kérte folyóirata számára a kiállítás ismertetését."[103]

96 Fejérpataky i.m. 395. p.
97 Fejérpataky i.m. 395. p.
98 *F. L.* 1882. 480. p.
99 *F. L.* 1882. 642. p.
100 *F. L.* 1882. 688. p.
101 *F. L.* 1882. 401. p.
102 *F. L.* 1882. 442. p.
103 *F. L.* 1882. 700. p.

1882. május 15-én, délután hat órakor Trefort Ágoston berekeszti a kiállítást, köszönetet mondva Ráth Györgynek és Apponyi Sándornak, úgy a rendezés munkálataiért, mint a szakzsűrikben való részvételért. Egyetlen zárógesztus van még hátra; a kitüntetettek díjainak átadása, amelyekhez: "A könyvkiállítás díszokmányait most készíti Morelli Gusztáv tanár a Corvin-Codex címlapjának mintája után."[104]

Az Országos Hírlapkönyvtár megalapítása

Az 1882. évi országos könyvkiállítás méltán nagy sikere bebizonyította, hogy nem voltak hiábavalók azok az erőfeszítések, amelyek az abszolutizmus időszakában holtpontra jutott magyar könyvtárügyet – középpontjában a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárával – a dualizmus első évtizedében áldatlan helyzetéből kimozdították. A megérdemelt hazai és nemzetközi elismerés az 1880-as években további tettekre sarkallta a könyvkultúra hivatott pártolóit; elérkezett az ideje, hogy immáron szám szerinti, statisztikai felmérés készüljön Magyarország könyvtárairól; ismételt kiállítások tájékoztatják a közönséget a nemzet történetének gazdag dokumentumkincséről, amely különösen a Budavár visszafoglalásának kétszáz éves évfordulójára rendezett történelmi kiállítás keretében valósult meg. S talán e korszaknak legnagyobb jelentőségű kulturális eseménye, az Országos Hírlapkönyvtár alapítása és megnyitása is erre az időszakra tehető. Mindez az 1880-as évtized második felében zajlott le, s a *Fővárosi Lapok* ez idő szerint évente átlag 40-50 alkalommal tudósított a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárát, vagy a könyvtárügyet érintő lényegesebb eseményekről, vagyis az olvasóközönség szinte minden héten figyelemmel kísérhette a legújabb fejleményeket. A sajtó kurrens, tájékoztató jellegű statisztikáinál azonban átfogóbb felmérésre vállalkozott az Országos Statisztikai Hivatal, közvetlenül az 1882-es országos kiállítás után hozzáfogva a magyarországi összes magán- és közkönyvtárak adatainak felméréséhez. Ez adatok feldolgozására György Aladárt, korának fáradhatatlan kultúrpolitikusát kérték fel. A hatalmas anyag összegyűjtéséről mintegy három évig tudósít a *Fővárosi Lapok*, majd az 1885-ös állapotot rögzítve György Aladár hozzákezd az adatok tömegének sajtó alá rendezéséhez. Alig több, mint egy év múlva: "A nagy könyvtárstatisztika, melyet az orsz. statisztikai hivatal megbízásából György Aladár szerkesztett, már megjelent."[105]

E nagy munka természetesen nem jöhetett volna létre a könyvtárak buzgó segítsége nélkül: "A nemzeti múzeum könyvtára nagy munkát fejezett be a napokban az országos statisztikai hivatal számára, mely jelenleg a hazai könyv- és levéltárak anyagáról gyűjt adatokat. A könyvtár tisztviselői ugyanis Majláth könyvtárőr vezetése alatt összeolvasták a könyvtár anyagát amaz állapot szerint, a mi az 1884. év végén találtatott. E felvétel szerint van a múzeumi könyvtárban 125.000 mű 205.000 kötetben, 30.000 értekezés, értesítő stb., 20.000 aprónyomtatvány, 7.000 kötet hírlap, 865 ősnyomtatvány, 16.250 kézirat, 80.000 okirat, és 15.210 fa, acél-, réz- és kőnyomat, vagyis összesen 374.425 különféle tárgy."[106] Az összesítésben látszólag szerény helyet elfoglaló 7000 kötet hírlap valójában igen nagy mennyiséget képviselt; a napilapokat ugyanis a könyvkötőtől függően havonta, negyedévente, félévente, vagy akár évente kötötték egy kötetbe. Amikor a Nemzeti Múzeum Könyvtára a század elején a könyvekkel együtt gyűjteni kezdte a hírlapokat és a periodika-jellegű egyéb anyagokat is, annak kezelése nem okozott különösebb gondot,

104 *F. L.* 1882. 975. p.
105 *F. L.* 1886. 2614. p.
106 *F. L.* 1885. 614. p.

mivel az 1848-as forradalom előtti években ezek nagy része kis formátumú, nyolcadrét, ritkábban negyedrét alakú volt. Csak 1849 után szaporodik a kettedrét alakú újságok száma, s a kiegyezést követően pedig ugrásszerűen megnövekszik a nagyalakú napilapok mennyisége. (A hírlapok és folyóiratok száma 1848-1849-ben és átmeneti csökkenés után 1867-ben is 80, 1877 elején 414, 1910-ig pedig 1600-ra emelkedett.)[107] A nagy számok azonban nem jelentették a teljességet. Jóllehet már 1807-ben a kötelespéldány-rendelet intézkedett a periodikumoknak a Nemzeti Múzeumba való beküldéséről, a könyvtár mégis igen keveset és rendszertelenül kapott ezekből. Lényeges változást az 1848. évi XVIII. t.c. rendelkezése hozott, s ezután számban is (és méretben is) igen megnövekedett a periodika-állomány. Kezelésük a kiegyezést követő évekre rendkívül nehézkessé vált. A hatalmas, egészében rendezetlen állomány használata úgyszólván lehetetlen volt, annál is inkább, mivel teljes évfolyamok még a Nemzeti Múzeum Könyvtárában is csak elvétve álltak rendelkezésre. Ennek oka volt még az is, hogy a nagyobb könyvtárak sem őrizték meg a napilapokat, hanem vagy kiselejtezték, vagy olyan rossz körülmények között tartották azokat, hogy egyszerűen tönkrementek.[108]

Ez áldatlan viszonyok között hozott létre Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter 1884. június 30-án egy olyan bizottságot, amelynek feladata a Hírlapkönyvtár megteremtése volt. A Fővárosi Lapok július 2-i száma így közli a hírt: "Hírlapkönyvtár felállítását határozta el egy értekezlet."[109] Pontosabban, a bizottság döntése alapján intézkedett Trefort, elrendelve július 2-án az Országos Hírlapkönyvtár felállítását. Elrendelte továbbá, hogy a Hírlapkönyvtár feladata a magyarországi és külföldön megjelent magyar nyelvű és magyar vonatkozású periodikumokat gyűjteni, arra törekedve, hogy a címek és számok tekintetében a gyűjtemény a lehető legteljesebb legyen. A bizottság még a június 30-i ülésen megállapította, hogy a legtöbb hírlapot a Nemzeti Múzeum Könyvtára őrzi, célszerűnek látszott, ha ez a készlet szolgál a felállítandó Hírlapkönyvtár alapjául. A július 2-án kiadott rendelet pedig utasította az Akadémia és az Egyetem, valamint a Nemzeti Kaszinó könyvtárait, hogy adják át azokat a magyarországi hírlapokat és folyóiratokat a Múzeumi Könyvtárnak, amelyek ott hiányoznak.[110] Az alapítás tehát megtörtént, a tennivalók sokasága pedig id. Szinnyei Józsefre várt: "A hírlapi könyvtár felállításában Trefort miniszter dicséretesen buzgólkodik. Id. Szinnyei József ismert szakférfit bízta meg, hogy vegye át a múzeumban levő hírlapok nagy tömegét, állapítsa meg a hiányokat, hogy pótlásukhoz lehessen kezdeni más könyvtárakból, többi közt a nemzeti kaszinóéból, hol igen gazdag hírlapkészlet van. Ha pár év alatt egy lehetőleg teljes hírlap-könyvtárt állítanak föl: az nagybecsű kútforrás lesz."[111] Szinnyeinek két hónapjába tellett, amire pontosan felmérte a tennivalókat, s szeptemberben: "A hírlapkönyvtár ügyében id. Szinnyei József még mindig a múzeumi könyvtárban búvárkodik, a kettős példányok és hiányok megállapításával és feljegyzésével foglalkozva. A könyvtár ügyében feliratot fog a közoktatásügyi minisztériumhoz intézni, terjedelmesen körvonalazva a szervezés módját s a további munkálatokat."[112] Az 1884-es év végére pedig a *Fővárosi Lapok* így látja: "A hírlapkönyvtár már közel áll a megvalósuláshoz. A nemzeti múzeumba a fővárosi nyilvános könyvtárak hírlap-anyaga már mind össze van hordva, sőt a magyar nyelvű hírlapokat

107 Közli Kovács Máté: *A könyv és a könyvtár a magyar társadalom életében 1849–1945-ig.* Bp 1970 722. p

108 Szinnyei József: *A hírlap-könyvtár.* = *A MNM múltja és jelene.* Bp. 1902. 49–53. p.

109 *F. L.* 1884. 1002. p.

110 Vö. Illyés Katalin: *Az adatok a hírlaptári állomány kialakulásának történetéhez 1884-től 1914-ig.* = *Az OSZK Évkönyve 1970–1971.* Bp. 1973. 243–245. p.

111 *F. L.* 1884. 1077. p.

112 *F. L.* 1884. 1356. p.

már rendezték is, és jelenleg a nem magyar nyelvű hazai hírlapok rendezésén dolgoznak. A hírlapokat számonkint nézik át, hogy a hiányzó és megrongált példányokat megállapítsák. E munka befejezése után a vidéki könyvtárak kerülnek sorra, melyekből inkább csak a hiányokat fogják pótolni. A nagyközönséghez is intéznek fölhívást, hogy a könyvtárból még hiányzó számokat engedje át megvételre. Trefort miniszter a hírlap-könyvtár ügyét még e héten az országgyűlés elé viszi. Az óriási anyag átnézése és kiegészítése tavaszig fog tartani, s akkor a könyvtárt megnyitják, becses forrást nyitva benne írók, tudósok, politikusok számára." [113]

Eközben lázas előkészületek folynak a Budavár visszafoglalásának kétszáz éves évfordulója alkalmából rendezendő történelmi kiállításra: "Az országos kiállításnak egyik érdekesebb és irodalmi, valamint nyomdászati tekintetben fontos részét fogja képezni a hírlapkiállítás. Ebben a Magyarországon jelenleg fennálló összes hírlapoknak és folyóiratoknak az 1885. évben megjelent első számai lesznek rendszeresen egybegyűjtve és kiállítva. E kiállítás még nagyobb érdekességet nyer az által, hogy egyúttal összegyűjtik a hazai hírlapokra vonatkozó részletes adatokat is, melyek külön kinyomtatva, mint a magyar hírlapirodalom statisztikája fognak a kiállítás idejére megjelenni. Az adatok összegyűjtésére már kiadták a körlevelet."[114] A kiállítás mint látványosság, feltehetően jobban érdekelte az olvasóközönséget, mint a Hírlapkönyvtár kialakításának nehéz, nagy szakértelmet igénylő, de valóban csendesebb munkája. A Fővárosi Lapok ritkábban is ír róla, így a legutóbbi, 1885 januárjában keltezett hírt, a Hírlaptárral kapcsolatos következő tudósítás csak 1886 májusában követi, hosszabb közlemény formájában: "A magyarországi hírlapok teljes gyűjteményét, a hírlapkönyvtárt a nemzeti múzeum könyvtárával összeköttetésben rendezték be ... a rendezés azért húzódott, mert a könyvtárhelyiséget bővíteni kellett, a hírlapok azonban rendezve vannak. Csak az utóbbi 3 év anyaga hiánytalan, ezért Szinnyei nyáron körútra indul a hiányzó számok pótlására."[115]

Sajtónyilvánosságra érdemes, ünnepélyes megnyitó tehát nem volt. A hírlapkönyvtár – amilyen nagy jelentősége volt a tudományos kutatásban – olyan csendben nyitotta meg kapuit használói előtt. Első őrének 1888-ban id. Szinnyei Józsefet nevezték ki, s 1889-ig a Hírlaptár mint a Nemzeti Múzeum önálló részlege működött, ezután pedig a Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtárának egyik osztálya lett. Az új intézmény – jóllehet gyűjteménye felbecsülhetetlen kútforrás a mai napig, s Nemzeti Könyvtárunknak hosszú éveken át büszkesége volt, – kezdettől fogva anyagi és személyi gondokkal küzdött. A kötelés példányok is akadoztak, s kellő szigor hiányában a javulás is reménytelen: "A királyi tábla közelébb két esetben foglalkozott az úgynevezett köteles hírlap példányok dolgával. ... két újvidéki nyomdatulajdonos késedelmesen küldte be lapjait a városi hatóságoknak, végül mindkettőt felmentették."[116]

1887 áprilisában a *Fővárosi Lapok* Szinnyei könyvtári emlékeit közli, két hosszú folytatásban, mindjárt a címoldalon kezdve. Főleg Toldy Ferenccel való barátságáról, valamint az Egyetemi Könyvtárban eltöltött évekről szól, a hírlapokkal való kapcsolatáról ennyit ír: "Midőn én hírlapjaink figyelembe vételét, irodalmunk ezen tekintélyes közegeinek megóvását és használhatóvá tételét terveztem, egyedül küzdöttem a közömbösség ellen ... Negyed századig tartó küzdelem kellett ahhoz, hogy végre a hírlapkönyvtár létesüljön."[117] 1887 novemberére fejeződik be a teljes állomány rendezése: "A hírlapkönyvtár

113 *F. L.* 1885. 1825. p.
114 *F. L.* 1885. 40. p.
115 *F. L.* 1886. 1013–1014. p.
116 *F. L.* 1886. 1959. p.
117 Szinnyei József: *Könyvtári emlékek I.* = *F. L.* 1887. 679–681. p.

rendezését már egészen befejezte id. Szinnyei József, egyetemi könyvtárőr. A könyvtárat már eddig is sokan használják tudományos célokra. Most az új bútorokat készítik, melyekkel a régi ideiglenes állványokat felváltják. Kívánatos volna azonban, ha a múzeumban mielőbb megürülne valamely nagyobb helyiség, mivel a könyvtár mostani helye épen nem mondható kényelmesnek."[118] S egy szép, tágas hírlaptári olvasóterem reményében – amely majd csak 1890-ben realizálódik – a kutatók még nem is sejtik, milyen baljóslat fenyegeti hírlapjainkat, amint erről a *Fővárosi Lapok* így tudósít: "Az írói halhatatlanság gyönge lábra jut a rossz papír miatt. A legtöbb könyv és majd valamennyi lap, melyet mai nap nyomtatnak, egy század alatt szerteszét fognak foszlani, olyan a papírjuk. Poroszországban megvizsgáltak 97 folyóiratot, mely közül csak hármat találtak, melyeknek papírja tartós. Hát még a mieink!"[119] Valóban nem múlt el száz év, s hírlapjaink a restaurátorok kezére kerültek. Napjainkban helyreállításuk és konzerválásuk, valamint mikrofilmezésük az Országos Széchényi Könyvtárban (és minden jelentősebb könyvtárunkban) folyamatos, s megvan rá a remény, hogy az írói halhatatlanságot még a XIX. századi hírlapírók esetében se veszélyeztesse a rossz papír. S ha a Nemzeti Könyvtár ilyen szinten felkészült restaurátorgárdájának száz esztendővel korábbi hagyományait keressük, a *Fővárosi Lapok* e kérdésünkre is tartogat választ: "A múzeumi könyvtár felügyelője: Mosonyi Antal külföldi hosszabb tartózkodása alatt elsajátítá azt a mesterséget, hogyan kell a beírások, foltok és színehagyottság miatt olvashatatlanná vált régi könyveket helyreállítani. Ezelőtt csak műkedvelésből restaurált pár könyvet az egyetemi könyvtár számára, igen jó sikerrel. Most már versenyezhet külföldi könyvrestaurátorokkal is, kiknek száma kevés, s csak Párizsban, Frankfurtban és Bécsben működnek."[120]

IV. A FŐVÁROSI LAPOK FÉNYKORÁNAK UTOLSÓ ÉVEI UTÁN, SZERKESZTŐVÁLTOZÁSOK ÉS A LAP MEGSZŰNÉSE

Az 1880-as évek a *Fővárosi Lapok* történetében a lap igazi fénykorának tekinthetők. Terjedelmi gyarapodása egyre több, érdekesebb vers és novella, tárca és híranyag közlését teszi lehetővé. 1886-ban új rovat jelentkezik ennek megfelelően, *Hazai irodalom és művészet* címmel; ekkor változik meg a lap alcíme is *Szépirodalmi és társadalmi napi közlöny*re. Írói gárdája továbbra is a legkedveltebb költőkből, novellistákból áll. A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárával kapcsolatos közleményeinek száma pedig a nagyobb rendezvények elmúltával sem csökken, Vadnay szerkesztősége alatt továbbra is 35-45 között mozog évente. A múzeumi statisztikákat rendre közli majdnem minden hónapban, most már a hírlaptári használat adataival is kiegészítve. S első helyen állnak továbbra is az állomány gyarapodásáról, adományokról és vételekről tudósító hírek, s jóllehet az ilyen jellegű híradások kísérik végig a *Fővárosi Lapok* évfolyamait akkor is, amikor majd az utolsó években a könyvtári közlemények száma egyre csökken – mégsem célszerű e hatalmas témák egészéből példákat kiragadni, s a teljesség igénye nélkül feldolgozni. Akár Kossuth Lajos könyvtárának megvétele 1892-ben, vagy Wenzel Gusztáv gyűjteménye 1894-ben, a Lanfranconi-gyűjtemény és a *Königsbergi-töredék* megszerzése, vagy 1896-ban a Hunyadi-levéltár ügye: mind hosszú hetekig foglalkoztatták a sajtót, de e témák mindegyike megérdemel egy-egy külön tanulmányt. Álljon itt inkább néhány szó arról, hogy a nemzeti könyvtárügy e legbuzgóbb szószólója, a *Fővárosi Lapok* a kilencvenes évek végére miként válik meg e kitüntető címtől.

118 *F. L.* 1887. 2277. p.
119 *F. L.* 1887. 2614. p.
120 *F. L.* 1883. 1336. p.

Az 1880-as évek végére a sajtóban is egyre gyakoribb a panasz a Nemzeti Múzeum, és kivált könyvtára részéről a helyszűke miatt. Egyetlen jó hír e tekintetben 1890-ben, hogy a Hírlaptár mégis megfelelő helyet kapott: "A hírlapkönyvtár már el van helyezve a nemzeti múzeumban, az első emeleti folyosóból átalakított helyiségben, melyet karzattal és díszes szekrényekkel láttak el. A magyar nyelvű hírlapokat a földszinten, az idegen nyelvűeket az emeleten osztották be. A már is igen gazdag könyvtár használatát a Szinnyei-féle repertórium három kötete segíti elő, melyek 5.300 kötetnyi hírlaphoz és folyóirathoz nyújtanak kulcsot. A magyar nyelvű hírlapok száma, az 1780-ban Pozsonyban megindult »Magyar Hírmondó«-tól kezdve mintegy 600 kötet, az idegen nyelvűeké pedig 1900 kötet. A tavalyi szaporodás 653 hírlap 41.725 számmal. A könyvtárt id. Szinnyei József igazgató gonddal és szakértelemmel rendezte."[121] S e könyvtári jó hír után – szintén biztató a *Fővárosi Lapok* előfizetési felhívása is 1891. szeptember 22-én: "Huszonnyolcadik éve immár, hogy a »Fővárosi Lapok«, a magyar sajtó e szépirodalmi, társadalmi s a belés külvilág politikai eseményeit is tárgyiasan, minden politizálás nélkül visszatükröző napi közlönye a művelt olvasó közönség s nagy írói kör: kiváló veteránok és jeles fiatal erők támogatásának örvend. E hosszú idő alatt a fejlődés követelései szerint, mindig bővebb tartalmúvá vált, mert számai sok ideig csak négy, majd hat nagy oldalon jelentek meg, hétfői külön számot adva. Tulajdonosa: az Athenaeum, ismét áldozatkészen kívánva viszonozni a nagy közönség részvétét, szélesb körűvé teszi a lap tartalmát, ezúttal oly módon, hogy minden vasárnapi számhoz díszes kiállítású képekkel illusztrált nyolc oldalnyi melléklapot ad, Salon és Sport címmel, mely – Wohl Janka és Adorján Sándor, ez élénk szellemű tollukról ismert társ-szerkesztők vezetése alatt – vissza fogja tükrözni a salon- és sport-élet köréből a közönségünket élénken érdekelhető új meg új eseményeket. A Fővárosi Lapok szerkesztősége – élén Vadnay Károllyal – ugyanez alkalommal segíteni óhajt a főlap beosztásának merev formáján is. Célszerűbb beosztást foganatosít, mely a hírrovatokat változatosabbá teszi, azokat nem földrajzi, hanem tárgyi szempontból csoportosítva. Lényegben azonban marad, a mi volt: értékes szépirodalmi olvasmányok, a lehető legváltozatosb tartalmú tárcák, bő és eleven hírrovatok közlője, a nemzeti műveltség, a társadalmi jó ügyek, az irodalmi és közéleti jó ízlés állandóan buzgó képviselője, nem térve soha el attól a hangtól, mely a művelt közönség és az irodalom tiszteletéből folyt. Nemes irány, romlatlan ízlés – e kettő, aminek főkép hódol. Éltet a remény, hogy folyvást kiváló írói kör támogatását bírva, az említett gyarapítás és változtatás csak fokozni fogja olvasó közönségünk elismerését és pártolóink számát."[122]

De a jó hír nem tartott sokáig, Vadnaynak a lap megújítására irányuló kísérletét nem koronázta siker. Egy év múlva, 1892 decemberében így fordult a *Fővárosi Lapok* közönségéhez: "Huszonkilenc éve, hogy időszaki sajtónk e szépirodalmi napi közlönyét szerkesztem. Alapítója, Tóth Kálmán, boldogult barátom mindjárt kezdetben rám bízta annak vezetését ... De most, midőn érzem, hogy az élet lejtőjére juték, épp a Fővárosi Lapok érdeke indít arra, hogy szerkesztését fiatalabb erőnek engedjem át, olyannak, ki egy napilapnak folytonos éj-napi munkával járó előállításához nagyobb tevékenységgel rendelkezhetik. Utódom Szana Tamás, ismert írótársam lesz, ki éveken át volt már a Fővárosi Lapok jeles főmunkatársa, s úgy tehetségénél, izlésénél és buzgóságánál, mint összeköttetéseinél fogva teljes biztosítékot nyújt e napi közlöny vigyázó jövőjére. Megkönnyíti válásomat az az erős hitem, hogy a sikernek teljes áldása lesz kipróbált erejű és buzgalmú utódom szerkesztői munkásságán."[123]

121 *F. L.* 1890. 1377. p.
122 *F. L.* 1891. 1919. p.
123 *F. L.* 1892. 2609. p.

Szana Tamás válasza pedig így hangzik: "Teljes buzgalommal és becsvággyal veszem át a Fővárosi Lapok szerkesztését, azét a lapét, mely alapíttatásától fogva mostanáig mindig a nemzeti kultúra ... szolgálatában állt. A lap iránya és hangja vezetésem alatt is a régi marad, s törekvéseimben a régibb írói gárda ismert kitűnőségei mellett a fiatalabb nemzedék legkiválóbb erői fognak támogatni ..."[124] A lap valóban őrzi apolitikus vonalát, szolgálva "... az olvasók ama részének, mely a politikai pártvillongások közt csendesebb oázis után vágyakozik, s a nemzeti közművelődés nagyfontosságú ügyei felé fordul."[125]

Ami pedig az írói gárda frissítését illeti, 1890-től Palágyi Lajos, 1891-től Herczeg Ferenc és Szabolcska Mihály, 1892-től pedig Makai Emil és Kozma Andor is ír a *Fővárosi Lapok*ba. De mindennél díszesebb a századvég íróinak felvonulása Vadnay Károly búcsúztatására a Hungária dísztermében, ahol 25 éves írói jubileumát a *Fővárosi Lapok*tól való távozásával egyidőben ünnepelték. Az író Vadnay díszalbumot kap valamennyi irodalmár-barátja aláírásával. E nagy eseménnyel a *Pesti Hírlap* is foglalkozik, Mikszáth Kálmán ír a *Fővárosi Lapok* és Vadnay Károly kapcsolatáról, valamint szemelvényeket ad az albumból, többek között Jókai Mór sorait és Kozma Andor versét idézve. (A vers igen frappáns összefoglalása Vadnay szerkesztői szigorának:

Tragédia

Szerettem sok leányt és
S zokogtam csattogányként
Szivemnek jajjait.
S mert visszadobta nyersen
Sok zöld szerelmi versem -
Gyűlöltem Vadnayt.

Hogy később már kiadta
A verseim, – miatta
Késhegyre mentem én;
De lányokból kikoptam
S már őket csak titokban
S hiába szeretém.)[126]

Ezen a napon, 1893. január 8-án természetesen a *Fővárosi Lapok* is Vadnay-számot ad ki, szintén sokat idézve az album íróitól. Vadnay tevékenységét legjobban Mikszáth Kálmán pár sora jellemzi: "Vadnay Károly jubileumára könnyű találni thémát az íróknak. Hiszen mindnyájunkon rajta van a keze nyoma. Ő mindnyájunkat látott felnőni (az ő nyesgetései közt), látott megöregedni (miközben ő fiatalodott), látott eltűnni más pályákra, mialatt ő folyton helyén maradt. Nem lehet, nem tudom elképzelni, hogy ő valamikor ne legyen."[127] E nagy ünneplés méltó volt Vadnay munkásságához, amellyel újságot és közönséget teremtett, s mindkettőt az irodalomért. Olvasóközönsége a "szellemi arisztokrácia" volt, s "ez a különös arisztokrácia (amelyet Vadnay felében a demokráciából te-

124 *F. L.* 1892. 2609. p.
125 *F. L.* 1892. 2658. p.
126 *Pesti Hírlap* 1903. 5–6. p.
127 *F. L.* 1893. 60. p.

remtett) a legfelsőbb főúri köröktől kezdve a művelt városi családokon, a nemességen és a polgári gentryn keresztül egészen a szerény falusi jegyzőlakásokig terjedt. Erzsébet királyné is előfizetője volt a lapnak ..."[128]

Szana Tamás még igyekezett – ígéretéhez híven – a lap eredeti vonalát tartani 1893-ban, s kapcsolódva az ünnepi hangulathoz, bensőséges tudósítást ad Pulszky Ferenc 79. születésnapjáról: "Kedves ünnepély folyt le f. hó 15-én, Pulszky Ferenc tudósunknak Pápa mellett, a kishartai hegyen levő szőlejében ... Az öreg tudóst ma délelőtt üdvözölte a nemzeti múzeum tisztviselői kara is, élén Frivaldszky János igazgató-őrrel, ki szép beszédben emlékezett meg a nap jelentőségéről. Pulszky Ferenc meghatottan köszönte meg a megemlékezést ..."[129]

1894 decemberében újabb szerkesztő intézi előfizetési felhívását a *Fővárosi Lapok* olvasóihoz, Porzsolt Kálmán: "A Fővárosi Lapok ... politikai tartalommal is fog bővülni ... A lap régi szerkesztői Vadnay Károly és Szana Tamás továbbra is a lap munkatársai maradnak ..." Porzsolt Kálmán, a híres politikai író mindent megtesz a lap közönségének megtartásáért, továbbra is igényes szépirodalmat ígér, "... az előfizetési ár az eddigi 16 frt helyett, csak 14 frt lesz."[130] A politika tehát belép a *Fővárosi Lapok* életébe, s a Nemzeti Múzeum könyvtárára vonatkozó közlemények egyre kisebb számban jelentkeznek – igaz, együtt a kulturális élet egyéb híreivel. Az 1880-as évek évfolyamonkénti 40-50 közleményével szemben 1893-ban 18, 1896-ban 14, 1897-ben még 8, de 1898-ban és 1901-ben már csak egyetlen híradás utal a Nemzeti Múzeum könyvtárára. A századforduló évében, valamint az 1902-1903-as évfolyamokban már nincs a Széchényi Könyvtárral bármilyen összefüggésben levő közlés. Az egyetlen, akiről az újságírók a *Fővárosi Lapok* utolsó évtizedében sem feledkeznek meg, kit bizalmas, atyai jóbarátként tisztelnek: "Id. Szinnyei József, az az a derék jó Szinnyei bácsi, a ki egyedül dolgozik az újságok és újságírók halhatatlanságán, most adta ki sok fáradtsággal, bámulni való szorgalommal megszerkesztett évi jelentését a magyar hírlapirodalom tavalyi esztendejéről ...";[131] majd együtt örülnek a *Szinnyei Bá' – Nagyságos úr* című cikkben, hogy: "Egy régen kiérdemelt kitüntetés ... Szinnyei Józsefnek a magyar nemzeti múzeum könyvtárőrének a király a tanácsosi címet adományozta ..."[132]

Mindez távolról sem jelenti, hogy nem is lenne mit írni a Nemzeti Múzeum Könyvtáráról – ezt a többi napilap és folyóirat feltárása is bizonyíthatja – csupán a *Fővárosi Lapok* arculata változott meg mind tartalmában, mind formátumában is a század utolsó éveire, mintha nem is lenne azonos az 1864-ben alapított újsággal. A lap folyamainak utolsó évtizedében elindított változás eleinte, az 1890-es évek közepén még sikeresnek mutatkozik. 1894 decemberében, azt követően, hogy Porzsolt Kálmán veszi át a főszerkesztői posztot, a *Fővárosi Lapok* büszkén adja közre a többi újság véleményét, *A sajtó rólunk* címmel: "Köszönetet mondunk a sajtónak ama szíves jóindulatért, amelylyel rólunk megemlékezett. A napilapok kivétel nélkül dicsérettel adóznak a tartalomban meggazdagodott Fővárosi Lapoknak, és méltányolják, hogy a szépirodalom istápolása mellett nem feledkezik meg a politikáról. A nemzet hétfői lapja ezekkel a szavakkal ír rólunk: Vasárnap jelent meg a Fővárosi Lapok című eddig tisztán szépirodalmi lap, új köntösében, kibővítve politikai tartalommal. Ez a különben eddig is jóképű újság ebben az uniformisában a lehető legkedvezőbb benyomást gyakorolja a magyar olvasó közönségre, mely mindenben szereti és keresi a politikát, még a szépirodalmi lapokban is, és íme

128 Milkó I. i.m. 179. p.
129 *F. L.* 1893. 2114. p.
130 *F. L.* 1893. 2992. p.
131 *F. L.* 1895. 1015. p.
132 *F. L.* 1897. 122. sz. 5. p.

most a Fővárosi Lapok új felelős szerkesztője, Porzsolt Kálmán mindjárt a bemutatkozónál ugyancsak a dologra tért, a legérdekesebb politikai cikkekkel, eredeti értesülések egész özönével halmozván el olvasóit, ilyen módon tanúságot tévén róla, hogy a jeles tollú publicista jó szerkesztő is tud lenni ... Az átalakult újság vezércikkét Rákosi Jenő írta Politika és irodalom cím alatt, mintegy programot adván a Fővárosi Lapok követendő irányáról ...; A Pester Lloyd ezt írja: Tegnap óta új köntösben jelenik meg a Fővárosi Lapok, a mely máig, első sorban a magyar hölgyek közlönye volt. A szépirodalom mellé fölvette a politikát is. Ám a Fővárosi Lapok első száma azt mutatja, hogy a szerkesztőség, a melynek élén kiváló kollégánk, Porzsolt Kálmán áll, nem akar szakítani törzsközönségével: a nőkkel. Rákosi Jenő cikket írt az irodalom viszonyáról a politikához: ez, s még néhány politikai pikantéria az egész, a mi a nagypolitikáról szól a szerencsésen átalakított lapban. De kétségtelen, hogy komoly ügyhöz, komolyan szól majd a Fővárosi Lapok, és pedig mint a pártoktól teljesen független lap. Bátor az első szám, azt tanúsítja, hogy továbbra is a hölgyközönség lapja kíván maradni."[133] Jóllehet Rákosi Jenő ekkor még bizonyára távolról sem volt az, aki később lett, mégis szembetűnő az anakronizmus a Tóth Kálmán és Vadnay Károly indította apolitikus, szigorúan szépirodalmi *Fővárosi Lapok* első 29 éve és az 1894-96-os évfolyamok között, amelyekben többször is Rákosi Jenő írta a vezércikket.

A lap irodalmi vonatkozásai továbbra is bírtak némi jelentőséggel, 1894-ben Gárdonyi Géza adta írását a *Fővárosi Lapok*nak, majd 1895-ben Tömörkény István, a századfordulón pedig Krúdy Gyula, Bródy Sándor és Gellért Oszkár jelentek meg e helyütt. Mint sikeres lapról, számol be az *Ország-Világ* is, 1896-ban az *Egy franczia újság – magyarul* c. cikkében: "A változás sikerében sokan kételkedtek; ma úgy hisszük, velünk együtt más is elismeri az új vállalkozás sikerét. A Fővárosi Lapokat becsületes szókimondó politikája megkedveltette a magyar úri közönséggel. És szépirodalmi rovatát mégse nyomta el a politika. A belletriszta humorával tárgyalja a napi politika kicsinyes fonákságait (ez a rovata, a Napról–Napra, nagyon elmés, mindig mulattató olvasmány.) A hétről hétre felmerülő aktualitásokat ugyancsak szépirodalmi formában, szépírók által összeállított sok szép képpel tarkított vasárnapi mellékletben tárgyalja. Az új irány gyorsan hatott és hódított, úgy hogy az újjáalakult Fővárosi Lapok már három hónap múlva jövedelmének első feleslegéből megkezdhette a maga kulturális tevékenységét, ezerkoronás pályadíjat tűzvén ki a Nemzeti Színháznál egy egész estét betöltő magyar társadalmi színműre."[134]

A szerkesztőváltozás és a program bővülése maga után vonta a kiadó változását is. 1896. február 26-án megalakult a Magyar Írók Kiadó Részvénytársasága, amely március 15-én megszerezte a *Fővárosi Lapok* tulajdonjogát az Athenaeumtól. De a siker így sem tartott sokáig, 1897-től Porzsolt Kálmánt nem kevesebb, mint 12 szerkesztő követte, három alkalommal változtatta meg címét is a *Fővárosi Lapok*, és többször hetekig szüneteltette megjelenését.[135] Mind e válságtünetek mintegy előrevetítették árnyékát a lap 1903-ban bekövetkezett megszűnésének, amely törvényszerű volt az abban az időben lassan alakuló, nagy lapkonszernek világában. De nem véletlen, hogy a XX. század első felének egyik legnagyobb újságbirodalmába, az Est–Lapok szerkesztőségébe éppen a *Fővárosi Lapok* szellemi örökségét, irodalomszeretetét és nem utolsósorban írói kapcsolatait vitte magával Mikes Lajos, aki a század utolsó éveiben tanulóidejét töltötte a *Fővárosi Lapok*nál, később pedig az *Est* irodalmi szerkesztője lett.

133 *F. L.* 1894. 3026. p.

134 *Egy franczia újság – magyarul.* = *Ország–Világ* 1896. 13. sz. 194–196. p.

135 Ld. Lakatos Éva: *Magyar irodalmi folyóiratok*. Bp. 1973. 276–284. p. *(A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei. A. sor. 2. sz.)*

E tanulmány csupán néhány jellemző mozzanatát igyekezett rögzíteni a Nemzeti Könyvtár története és a *Fővárosi Lapok* kapcsolatának a dualizmus első periódusában. Azokban az években, amikor a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárával kapcsolatban minden tennivaló nemzeti ügy volt – a *Fővárosi Lapok* pedig, egyéni stílusával, vitathatatlan irodalomszeretetével a nemzeti kultúra felbecsülhetetlen kútforrása.

"FŐVÁROSI LAPOK" ÜBER DIE NATIONALBIBLIOTHEK SZÉCHÉNYI

É. SZŐNYI

In der ersten Periode des Dualismus, im Zeitabschnitt vom Ausgleich (1867) bis zur Jahreswende im Rahmen der Gesamtentwicklung begann auch in der Nationalbibliothek Széchényi, welche im Jahre 1802 Gr. Ferenc Széchényi aus seiner Privatbibliothek gründete, ein schenswürdiger Bestandszuwachs. Die Bibliothek im letzten Drittel des XIX. Jahrhunderts erfüllt die Funktionen einer Nationalbibliothek und wird zu einer den Nationalbuchschatz repräsentierenden, von breitem Leserpublikum besuchten Institution.

In diesem Zeitraum geht die Organisation und Bearbeitung des Bibliotheksbestandes zu Ende. Gleichzeitig wird in den Jahren nach dem Ausgleich die Unterstützung der Bibliothek, der Zuwachs ihrer Sammlung zu einer Nationalangelegenheit. In dieser Zeit ist die öffentliche Spendesammlung einer der wichtigsten Basen der Tätigkeit und des Aufschwungs der Bibliothek. Deren Voraussetzung ist unter anderen das Informieren des Publikums und das Aufwecken seines Interesses.

Im letzten Drittel des XIX. Jahrhunderts ist die Presse schon ausgezeichnet geeignet die Beziehungen mit dem breiteren Leserpublikum zu halten. Die Tageszeitung "Fővárosi Lapok" beschäftigt sich besonders mit der Nationalkultur und mit der Nationalbibliothek Széchényi, die als literarische Zeitung ein bis heute einzigartiges Unternehmen der ungarischen Pressegeschichte (und auch der europäischen Literaturgeschichte) ist.

Zwar das literarische Niveau, das im Jahre 1864 gegründeten Tageszeitung während ihrer langen (fast 40 jährigen) Karriere manchmal auch kritisiert wurde, gab sie vom Jahre 1867 bis Anfang 1890 unter der Leitung des derzeitigen Redakteurs, Károly Vadnay, täglich rechtzeitige und korrekte Informationen über das Gesamte der Nationalkultur, dass sie in dieser Hinsicht – besonders bei der Beschreibung der Geschichte der Széchényi Bibliothek – als wertvolles Quellenmaterial für die wissenschaftliche Forschung dient.

Nebenbei bringen die Sprache, der interessante Stil dem original zitierten Presseberichte den heutigen Leser näher zu der begeisterten Stimmung des letzten Drittels des vergangenen Jahrhunderts, zur Welt der Mäzen, der aristokratischen Gönner, und Gönner allerart, der Patrioten und begabten Journalisten.